

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ : Σ.Δ.Ο.
ΤΜΗΜΑ: ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

*ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ : ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ -
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ*

Υπεύθυνος Καθηγητής
Κοραχάης Αντώνιος

Σπουδαστής
Χαρακτηνιώτης Αλέξιος

ΠΑΤΡΑ 1997

ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

2733

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι φανερό ότι σήμερα βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο. Η σύγχυση και η αβεβαιότητα της σημερινής πραγματικότητας είναι προάγγελος μιας νέας εποχής. Ο νέος αυτός πολιτισμός φέρνει μαζί του νέα πρότυπα οικογένειας, διαφορετικούς τρόπους εργασίας, μία νέα οικονομία, νέες πολιτικές αντιλήψεις και πάνω απ' όλα μια εντελώς διαφορετική θεώρηση των πραγμάτων.

Η μεταβιομηχανική εποχή είναι ένα γεγονός τόσο εκρηκτικό όσο και η αγροτική αλλά και η βιομηχανική επανάσταση των οποίων αποτελεί τη συνέχεια. Εποχή της διαστημικής - των πληροφοριών- της ηλεκτρονικής- τεχνοκρατική για ορισμένους επιστημονοτεχνική για κάποιους άλλους. Όμως κανένας από τους παραπάνω όρους δεν καταδεικνύει τη δυναμική του, όλοι μας δείχνουν ένα μόνο παράγοντα, στενεύουν τα πλαίσιά του.

Ο νέος πολιτισμός εξαπλώνεται ταχύτατα. Η αγροτική επανάσταση χρειάστηκε χιλιάδες χρόνια, η βιομηχανική μόνο τριακόσια, η μεταβιομηχανική μερικές δεκαετίες. Έρχεται σε αντίθεση με το βιομηχανικό πολιτισμό και σταθερά διαβρώνει τα στερεότυπά του. Στηρίζεται σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, στη μη-πυρηνική οικογένεια, στο ηλεκτρονικό σπίτι και αλλαγμένα σχολεία και επιχειρήσεις. Ανατρέπει τους γραφειοκράτες, περιορίζει το κράτος, δημιουργεί ημιαυτόνομες οικονομίες. Δημιουργεί ένα νέο κώδικα συμπεριφοράς πέρα από την τυποποίηση, το συγχρονισμό και τον συγκεντρωτισμό. Πάνω απ' όλα γεφυρώνει το χάσμα παραγωγού-καταναλωτή δημιουργώντας τις οικονομίες του μέλλοντος. Η σιγουριά ότι η νέα εποχή θα είναι πανομοιότυπη συνέχεια του παρόντος κλονίζεται από μια διαδοχή σοβαρών κρίσεων και αποθεοποιήσεων. Η απομυθοποίηση του υπαρκτού σοσιαλισμού, η άνοδο της τρομοκρατίας, του πληθωρισμού, της ανεργίας βεβαιώνουν ότι η σημερινή κοινωνία δε μπορεί πλέον να επιζήσει, προαναγγέλλει τον τεράστιο μετασχηματισμό του τρόπου που ζούμε και σκεφτόμαστε.

Η μεταβιομηχανική εποχή είναι συνέχεια της αγροτικής επανάστασης και της βιομηχανικής που επέφερε την εκβιομηχάνιση. Η αγροτική επανάσταση αφού εξαπλώθηκε παντού,

υποχώρησε αφού την διαδέχθηκε η βιομηχανική επανάσταση της οποίας οι επιδράσεις είναι ακόμη αισθητές, αφού έφθασε στην αποκορύφωσή της τις δεκαετίες μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο.

Το ξεπέραςμα της βιομηχανικής εποχής εμφανίζετε ιστορικά γύρω στο 1955 στην Αμερική, τη δεκαετία όπου οι άνθρωποι που πρόσφεραν υπηρεσίες έγιναν περισσότεροι από τους εργαζόμενους. Ήταν η δεκαετία της μαζικής παραγωγής κομπιούτερ, των αεροθούμενων, της αντισύλληψης. Είναι η εποχή όπου η μεταβιομηχανική επανάσταση άρχισε να ριζώνει στις ΗΠΑ και να φτάνει σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα στα περισσότερα βιομηχανικά κράτη π.χ. Γερμανία, Ιαπωνία και αρχίζει η σύγκρουση ανάμεσα σε αυτή και στις ξεπερασμένες οικονομίες του βιομηχανικού πολιτισμού.

Μετά τις οικονομικές, κοινωνικές πολιτιστικές δονήσεις που προκάλεσε η αγροτική, βιομηχανική επανάσταση, η απαρχή της μεταβιομηχανικής εποχής προκαλεί κοινωνικές αναταραχές επικίνδυνες συγκρούσεις και νέα πολιτικά ρεύματα που επιφέρουν σύγχυση στους δεδομένους ταξικούς, ρατσιστικούς, φυλετικούς ή κομματικούς διαχωρισμούς κάνοντας πολύ δύσκολο πλέον τον διαχωρισμό των προοδευτικών από τους συντηρητικούς, τους φίλους από τους εχθρούς. Φαινόμενα αυτής της σύγχυσης είναι οι νέοι περίεργοι συνασπισμοί που δημιουργούνται (εργάτες-εργοδότες κατά περιβαλλοντολόγων, μαύροι εναντίων εβραίων, εργάτες κατά ξένων), πολιτικοί έχουν αλλού συντηρητικές απόψεις π.χ. οικονομία και αλλού πολύ φιλελεύθερες π.χ. οικολογία, γυναίκες, οι άνθρωποι απομονώνονται πιστεύοντας ότι η ζωή είναι παράλογη και αντιφατική, εξαπλώνονται οι παραθρησκευτικές οργανώσεις, ενώ οι ψυχολόγοι και αναλυτές κάνουν θραύση.

Ουσιαστικά οι άνθρωποι της βιομηχανικής επανάστασης αγωνίζονται να διατηρήσουν την υπάρχουσα θνήσκουσα τάξη πραγμάτων. Η σύγκρουση αυτή είναι η κύρια αιτία της αναταραχής που μαστίζει σήμερα τη κοινωνία μας, ενώ η σύγκρουση ομάδων και συμφερόντων ουσιαστικά δεν γίνεται για τον έλεγχο της υπάρχουσας κρίσης αλλά για την προτεραιότητα στη διαμόρφωση και μορφοποίηση του νέου πολιτισμού. Η διαμάχη ανάμεσα στους υπέρμαχους του βιομηχανικού τρόπου ζωής και των υπάρχόντων δομών και των ανθρώπων που

πιστεύουν ότι τα προβλήματα δεν λύνονται πλέον από τις υπάρχουσες δομές διαπερνά την κοινωνική και πολιτική ζωή κάθε κράτους. Έτσι η εξάπλωση του νεοφασισμού, της ξενοφοβίας, του εθνικισμού, της πολιτικής περιχαράκωσης και του ζωτικού χώρου καταλαβαίνουμε ότι δεν είναι τυχαία και ανεξάρτητα γεγονότα. Είναι οι σεισμικές, τεκτονικές δονήσεις που προειδοποιούν για την απαρχή μιας νέας τάξης πραγμάτων, του νέου πολιτισμού, της μεταβιομηχανικής εποχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1.1 Αγροτική - προβιομηχανική εποχή.

Ο αγροτικός τύπος κοινωνίας υπήρξε κυρίαρχος για χιλιετηρίδες, συγκεκριμένα μέχρι τη διαμόρφωση της βιομηχανικής εποχής στους νεότερους χρόνους. Σίγουρα στις αγροτικές κοινωνίες του παρελθόντος υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά αλλά και βαθύτατες διαφορές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξελίξεις στο δυτικοευρωπαϊκό χώρο που στάθηκαν αποφασιστικές για την πορεία ολόκληρης της ανθρωπότητας προς τη βιομηχανική επανάσταση.

Η αγροτική κοινωνία γενικότερα, χαρακτηρίζεται από την οργάνωση των ανθρώπων σε κοινότητες, δηλαδή σε μικρές οικιστικές μονάδες που παρουσιάζουν μεταξύ τους κοινά χαρακτηριστικά όπως η σχετική αυτονομία της κοινότητας απέναντι στην ευρύτερη κοινωνία όπου ανήκει και η οποία ανέχεται την ύπαρξη πολλών διαφορετικών κοινοτήτων, η σημαντική θέση που κατέχει στην οργάνωση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής το νοικοκυριό δηλαδή η οικιακή μονάδα. Τέλος οι εσωτερικές σχέσεις των μελών της κοινότητας βασίζονται στην αλληλογνωριμία και διατηρούν περιορισμένες σχέσεις με τις γειτονικές κοινότητες.

Οι αγροτικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από τον τρόπο με τον οποίο επεμβαίνουν στο φυσικό περιβάλλον και το χρησιμοποιούν. Η αγροτική κοινωνία βασίζεται στην εντατική καλλιέργεια ενός περιορισμένου εδάφους - είναι αυτή που εκμεταλλεύεται, αλλά και συντηρεί τη φύση, διατηρώντας την οικολογική ισορροπία. Τα διάφορα συστήματα καλλιέργειας εκ περιτροπής, ώστε να μην εξαντλείται το χώμα, που εφαρμόζουν οι αγρότες παντού στην Ευρώπη από τον μεσαίωνα, είναι ακριβώς το αποτέλεσμα αυτής της ενσυνείδητης διατήρησης της οικολογικής ισορροπίας.

Στον τομέα της παραγωγής, οι αγρότες δεν παράγουν για να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες, αλλά αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου συστήματος, όπου ο παραγωγός του προϊόντος δεν είναι αυτός που ουσιαστικά το ελέγχει. Η αγροτική κοινότητα συνήθως δεν παράγει όλα όσα της χρειάζονται για να ζήσει: τις περισσότερες φορές προμηθεύεται ρούχα, σκεύη και εργαλεία, ανταλλάσσοντας τα προϊόντα της με τα προϊόντα εξειδικευμένων τεχνιτών. Συγχρόνως, ο αγρότης καλλιεργητής βρίσκεται σε σχέση εξάρτησης από κάποια εξουσία που εισπράττει πρόσοδο απ' αυτόν για τη χρήση της γης.

Το βασικό χαρακτηριστικό του πληθυσμού της προ-βιομηχανικής εποχής είναι η πολύ μικρή προσδοκώμενη ζωή. Δηλαδή μεγάλη βρεφική θνησιμότητα και σχετικά υψηλή γεννητικότητα. Στοιχεία από πολλές αγροτικές κοινωνίες μας δίνουν ένα παγκόσμιο μοντέλο αγροτικού πληθυσμού.

Η προσδοκώμενη ζωή είναι 20 με 35 χρόνια από τη γέννηση και από τα 100 παιδιά που γεννιούνται πεθαίνουν τον πρώτο χρόνο 20 και 40. Η υψηλή γεννητικότητα που παρατηρείται στις κοινωνίες αυτές επηρεάζει την ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού. Συνήθως οι ηλικίες κάτω των 15 αντιπροσωπεύουν μεταξύ 1/2 και 1/3 του συνολικού πληθυσμού. Από οικονομική άποψη αυτό σημαίνει πως ο νέος, μη παραγωγικός πληθυσμός, αποτελεί μεγάλο βάρος για τους εργαζόμενους ενήλικες και αυτός είναι ένας λόγος που στις αγροτικές κοινωνίες τα παιδιά δουλεύουν από πολύ μικρή ηλικία. Στη προ-βιομηχανική Ευρώπη η δημογραφική κατάσταση του πληθυσμού ορίζεται και από άλλους παράγοντες: Άθλιες συνθήκες υγιεινής και ιατρικής περίθαλψης έχουν σαν επακόλουθο τις περισσότερες φορές η αρρώστια να σημαίνει βέβαιο θάνατο. Πολλές γυναίκες πεθαίνουν στην γέννα, οι επιδημίες θερίζουν τον πληθυσμό ολόκληρων πόλεων και επαρχιών σε σημείο που, κατά τους ιστορικούς, οι καταστροφές σε ανθρώπινες ζωές των διαφόρων πολέμων να είναι αναλογικά ασήμαντες.

Η οικογένεια θεωρείται ως θεμελιώδες στοιχείο της αγροτικής κοινωνίας. Η οργάνωση του νοικοκυριού -αν δηλαδή οι άνθρωποι κατοικούν σε εκτεταμένες οικογένειες ή σε μικρότερες συγγενικές μονάδες, έχει επίπτωση στην οργάνωση της εργασίας μέσα στη διαδικασία παραγωγής. Στην αγροτική οικογένεια υπάρχει

μεγάλος καταμερισμός εργασίας, είναι μία πατριαρχική οικογένεια όπου ο πατέρας είναι και ο αρχηγός της οικογένειας. Οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια καθορίζουν την κληρονομικότητα, καθορίζουν δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο μεταβιβάζονται (χρονικά και τοπικά) τα μέσα παραγωγής - γη και εργαλεία - στο εσωτερικό της κοινότητας. Τέλος στην αγροτική κοινωνία διαμορφώνονται διάφορα συστήματα εκμετάλλευσης της γης, πέρα όμως από όλα αυτά η αγροτική οικογένεια έχει πάντα να αντιμετωπίσει το πρόβλημα να μπορέσει να πληρώσει το φόρο ή το νοίκι της και να ικανοποιήσει τις ανάγκες της με τα κτήματα και την εργασία που διαθέτει. Στο βαθμό που η γη και ο φόρος ή το νοίκι μένουν σταθερά, το μόνο περιθώριο ελιγμών της αγροτικής οικογένειας είναι να αυξομειώνει ανάλογα με τις περιστάσεις, την εργασία και τις ανάγκες των μελών της.

1.2 Από την αγροτική στη βιομηχανική επανάσταση. Επιπτώσεις και διαφοροποιήσεις.

Πριν 300 χρόνια, μια έκρηξη συντάραξε τον κόσμο δημιουργώντας ένα νέο πολιτισμό, ήταν η βιομηχανική επανάσταση. Στη διάρκεια της αγροτικής επανάστασης ένας υπήρχε ο βασικός διαχωρισμός, οι αποκαλούμενοι πρωτόγονοι και οι πολιτισμένοι. Οι νομάδες δηλαδή που ζούσαν από το ψάρεμα και το κυνήγι και αυτοί που ασχολούνταν με τη γη. Όμως πέρα από τον διαχωρισμό αυτό υπήρχαν βασικές ομοιότητες. Η γη ήταν η βάση της οικονομίας, της ζωής, της παιδείας, της οικογένειας και της πολιτικής. Η ζωή ήταν οργανωμένη γύρω από το χωριό που υπάρχει μια κατηγορία εργαζομένων που ξεχώριζαν καθορισμένες κάστες και τάξεις: ευγενείς, ιερατείο, δουλοπάροικοι. Η εξουσία ήταν απολυταρχική ενώ η οικονομία ήταν αποκεντρωμένη. Όλα αυτά με τις εξαιρέσεις που βεβαίως υπήρχαν συνέθεταν ένα φαινόμενο, τον γεωργικό πολιτισμό. Στη διάρκειά τους όμως φάνηκαν οι πρώτες ενδείξεις αυτού που θα ακολουθούσε. Υπήρχαν τα πρώτα εργοστάσια μαζικής παραγωγής στην Ελλάδα και στη Ρώμη, αντλήθηκε πετρέλαιο, ενώ δημιουργήθηκαν αγροτικές μητροπόλεις, εμφανίστηκε το χρήμα και ανταλλαγή, δημι-

ουργήθηκαν δρόμοι ενώ στην Αλεξάνδρεια υπήρξε ο πρόγονος της ατμομηχανής.

Μετά από αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκε η βιομηχανική επανάσταση που πέρα από τις καμινάδες και τις ουρές εργαζομένων, ήταν ένα πολύπλευρο κοινωνικό σύστημα που έχει σημαντικές επιδράσεις στη ζωή του ανθρώπου. Έγινε το τρακτέρ, το ψυγείο, η μηχανή, γεννήθηκε η καθημερινή εφημερίδα, ο κινηματογράφος, ο υπόγειος σιδηρόδρομος. Η εξάπλωση και τελικά η επικράτηση του βιομηχανικού πολιτισμού έγινε πραγματικότητα μετά τη μετωπική σύγκρουση των υπερασπιστών του γεωργικού παρελθόντος και τους υποστηριχτές του βιομηχανικού μέλλοντος. Στις Η.Π.Α. αυτό έγινε με τον ερχομό των Ευρωπαίων και την εκδίωξη των Ινδιάνων, τη δημιουργία των πρώτων εργοστασίων στη βορειοανατολική περιοχή με πλούσια παραγωγή.

Η βιομηχανική εποχή θα υπερισχύσει οριστικά μετά τη νίκη των βορείων στον εμφύλιο. Στη Ρωσία η επανάσταση του 1917 εξαφάνισε τα τελευταία ίχνη φεουδαρχίας για να προχωρήσει η βιομηχανοποίηση. Έτσι τα μέσα του 20ου αιώνα ο βιομηχανικός πολιτισμός επικράτησε. Σήμερα περίπου 250 εκ. άνθρωποι στη βόρεια Αμερική και άλλα τόσα στη δυτική Ευρώπη βιώνουν το βιομηχανικό τρόπο ζωής. Στην ανατολική Ευρώπη και στη δυτική πρώην ΕΣΣΔ άλλα 250 εκ. ζουν έτσι στη λεγόμενη Ευρωασιατική βιομηχανική ζώνη ενώ άλλα τόσα στην Ασιατική περιοχή (Ιαπωνία, Ταϊβάν, Ν.Κορέα κ.α.). Ποιες ήταν όμως οι βασικές, κομβικές διαφοροποιήσεις που σημάδεψαν το πέρασμα από την αγροτική στη βιομηχανική επανάσταση;

Στην αγροτική επανάσταση οι κοινωνίες αντλούσαν την ενέργειά τους από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ήλιο, άνεμο, νερό), υδροτροχοί, ανεμόμυλοι, δάση που όμως ανανεώνονταν. Στη βιομηχανική εποχή έχουμε το κάρβουνο, το αέριο, το πετρέλαιο, δηλαδή από μη ανανεώσιμο αποθέματα κεφαλαίων. Για πρώτη φορά ένας πολιτισμός κατανάλισε το κεφάλαιο της φύσης αντί να ζει από τους τόκους που η ίδια η φύση του πρόσφερε. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα για πολύ γρήγορη οικονομική ανάπτυξη. Η μεταβολή από τη διάσπαρτη στη συγκεκριμένη ενέργεια, από ανανεώσιμες σε μη ανανεώσιμες πηγές

ήταν καταλυτική. Σημαντικότερα όλων ήταν τα ορυκτά που ήταν η βάση όλων των κοινωνιών της βιομηχανικής εποχής.

Η αγροτική επανάσταση έφερε ανακαλύψεις όπως οι στρόβιλοι, οι σφήνες κ.α. ήταν όμως προσανατολισμένα για να αυξήσουν τη μυϊκή δύναμη του ανθρώπου. Η βιομηχανική επανάσταση δημιούργησε ηλεκτρονικές μηχανές, βίδες, σωλήνες μήτρες για τη δημιουργία νέων μηχανών, εργοστάσια (μηχανές υπό την ίδια στέγη), δημιούργησε τεράστιες μηχανικές πόλεις (Ντιτρόιτ), διαμόρφωσε τις συνθήκες για ανθρακωρυχεία, έφτασε στη μαζική παραγωγή πανομοιότυπων προϊόντων.

Η αγροτική επανάσταση έχει εταιρίες διανομής, εμπορικούς δρόμους, πομπές και караβάνια, όμως ο κύριος όγκος των προϊόντων έφτανε στους ανθρώπους μέσα από μικροκαταστήματα ή από γυρολόγους όμως ο χρόνος ήταν πολύ μεγάλος. Η βιομηχανική επανάσταση έφερε σημαντικές αλλαγές όπως οι σιδηρόδρομοι, αυτοκινητόδρομοι, καταστήματα, προμηθευτές, με πολύπλοκα δίκτυα, εμφάνιση της μαζικής παραγωγής. Στο επίπεδο των επιχειρήσεων έχουμε τη δημιουργία της ατομικής επιχείρησης, τον συνεταιρισμό, τις μαζικές επενδύσεις, τις εταιρίες περιορισμένης ευθύνης που ζουν και μετά τους δημιουργούς αυτών. Ιστορικά η πρώτη εταιρία εμφανίζεται το 1901 και είναι η Uniteted street.

Η δυνατότητα πληροφόρησης και μεταφοράς μηνύματος στην αγροτική κοινωνία είναι προσόν των λίγων. Στη βιομηχανική εποχή, η σημασία και η αναγκαιότητα της πληροφορίας - μηνύματος κυρίως για την οικονομία δημιουργεί τα ταχυδρομεία. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 1837 είχαμε 88 εκ. γράμματα ενώ το 1960 φτάνουμε στα 10 δισ. Ο όγκος πληροφοριών, μηνυμάτων από τα ταχυδρομικά συστήματα. Ο όγκος των τηλεφωνημάτων μέσα στις εταιρίες το 1960 στις Η.Π.Α. είχαμε 256 εκ. τηλεφωνήματα. Η ανάγκη για πιο γρήγορη μετάδοση μαζικών μηνυμάτων οδήγησε στα πιεστήρια, τους τηλεγράφους, τα τηλεφωνικά δίκτυα, τη γραφομηχανή, τα ΜΜΕ, τον κινηματογράφο που μεταφέρουν χιλιάδες μηνύματα σε ελάχιστο χρόνο.

Από τις μεγάλες οικογένειες, τις μονάδες οικονομικής παραγωγής της αγροτικής εποχής περνάμε κατά τη βιομηχανική

κοινωνία στην σύγκρουση, στην αμφισβήτηση της πατριαρχίας. Η ανάγκη της εργασίας στο εργοστάσιο μεταφέρει λειτουργίες της οικογένειας σε άλλους φορείς. Η παιδεία μεταφέρεται στο σχολείο όπου προωθείται η μαζική εκπαίδευση, η πειθαρχία, η προετοιμασία του παιδιού από τη μικρή ηλικία για ρόλους βιομηχανικής κοινωνίας. Η φροντίδα των ηλικιωμένων ανατίθεται στα γηροκομεία. Τέλος η πυρηνική οικογένεια (άντρας, γυναίκα, παιδιά) είναι πλέον το πρότυπο τόσο σε σοσιαλιστικές όσο και σε καπιταλιστικές κοινωνίες.

Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι η λογική του εργοστασίου μεταφέρθηκε και στις τέχνες και ιδιαίτερα στη μουσική η οποία έγινε πλέον σταδιακά βιομηχανία. Δημιουργήθηκαν αίθουσες συναυλιών, δυνατοί ήχοι, μπρεσάριοι, ορχήστρες με το μοντέλο της ιεραρχίας, είχαμε μαζική παραγωγή και μαζικό κοινό. Στο τομέα της διάνοησης αναδείχθηκαν μεγάλοι ουτοπιστές όπως ο Μορλύ, ο Όουεν, ο Φουριέ. Ο κόσμος πίστεψε σε οράματα, στον πολιτισμό, στις πανανθρώπινες αξίες. Σήμερα βέβαια όλη η εικόνα έχει διαβρωθεί, όλα μας φαίνονται λάθος, καταπιεστικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ο βιομηχανικός πολιτισμός επέφερε μια γιγάντια, ξαφνική και απρόσμενη αλλαγή σε πολλά επίπεδα της ζωής μας. Η βιομηχανική επανάσταση επικράτησε, δημιούργησε ένα τελείως διαφορετικό αλλά και ολοκληρωμένο κοινωνικό σύστημα με καινούργιους κοινωνικούς θεσμούς, καινούριες αξίες και καινούρια κανάλια επικοινωνίας και πληροφόρησης. Στην ουσία δημιούργησε ένα καινούριο τρόπο ζωής που τον διέκριναν οι οικονομικές και κατ' επέκταση οι κοινωνικές αντιπαλότητες και συγκρούσεις και μία ψυχολογική πίεση αλλά και αμφιταλάντευση που έτειναν να διασπάσουν την κοινωνική ενότητα.

Η αναφορά στις συνέπειες του βιομηχανικού πολιτισμού μας είναι χρήσιμη και βοηθά στο να κατανοήσουμε την πραγματική επίδραση της μεταβιομηχανικής περιόδου που σε άλλες χώρες έχει ήδη αρχίσει και σε άλλες τώρα ξεκινάει.

Ως να φτάσουμε στην βιομηχανική επανάσταση ο άνθρωπος ήταν παραγωγός και ταυτόχρονα καταναλωτής των τροφίμων, αγαθών και υπηρεσιών που παράγει. Υπάρχει όμως μια ολιγάριθμη κοινωνική τάξη που συγκεντρώνει το πλεόνασμα αυτών. Όταν επικράτησε η βιομηχανική επανάσταση αυτό το καθεστώς, άνθρωπος - παραγωγός - καταναλωτής διασπάστηκε, άλλαξε. Τώρα πλέον έχουμε τον άνθρωπο-παραγωγό ή τον άνθρωπο - καταναλωτή. Στη περίοδο της αγροτικής κοινωνίας το 90% των ανθρώπων ζούσαν από τη γη και μόλις το 10% ασχολείται με το εμπόριο. Αυτό κυρίως οφείλεται εκτός από τις αντικειμενικές δυσκολίες και στο ότι οι παραγωγοί παρήγαγαν τόσα αγαθά όσα είχαν ανάγκη για να είναι αυτάρκεις και γι' αυτό έμεινε ένας πολύ μικρός αριθμός για εμπόριο. Αν θελήσουμε να το κάνουμε πιο παραστατικό θα λέγαμε ότι η οικονομία πριν τη βιομηχανική επανάσταση αποτελείτο από δύο τομείς: Στον τομέα Α που οι άνθρωποι παράγουν για δική τους χρήση και στον

τομέα Β που παράγουν πολύ λίγο για εμπόριο. Συνέπεια αυτού είναι για το συντριπτικό ποσοστό ανθρώπων η παραγωγή και η κατανάλωση είναι μία λειτουργία. Η βιομηχανική επανάσταση άλλαξε αυτό το κατεστημένο. Για την ακρίβεια και επειδή η αλλαγή ήταν απότομη, το γκρέμισε. Αντί για αυτόαρκη άτομα ή κοινότητες δημιούργησε μια κατάσταση όπου ο κύριος όγκος των παραγομένων δεν προορίζονταν για ίδια κατανάλωση αλλά για πώληση ή ανταλλαγή. Πλέον ο καθένας εξαρτάται από τα παραγόμενα του άλλου. Με λίγα λόγια διαχωρίστηκε πλήρως ο παραγωγός από τον καταναλωτή.

Η αγορά από φαινόμενο με μικρή σημασία κυριαρχεί πλέον στη ζωή. Η οικονομία συγκεντρώθηκε εκεί, όχι μόνο στις καπιταλιστικές αλλά και στις σοσιαλιστικές κοινωνίες. Έτσι πλέον εμφανίζονται και οι διαφορετικές απόψεις, εκ των οποίων και η δυτική, η οποία θέλει την αγορά σαν καπιταλιστικό στοιχείο και κατ' επέκταση κερδοσκοπικό. Όμως η αγορά με την καθαρή της έννοια είναι ένα δίκτυο ανταλλαγής αγαθών ή υπηρεσιών το οποίο είναι εξίσου αναγκαίο και απαραίτητο και στις σοσιαλιστικές βιομηχανικές κοινωνίες.

Η βιομηχανική επανάσταση δημιούργησε νέα δεδομένα στα οποία έπρεπε να προσαρμοστεί η αγορά. Στην ουσία έπρεπε να δημιουργηθεί νέα αγορά, που έπρεπε να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες. Έτσι η αγορά η οποία ήταν στόχος των πρώτων κοινωνιών τώρα κυριαρχεί και είναι αυτή που οριοθετεί τους στόχους. Πολλοί άνθρωποι ασχολήθηκαν με το νέο οικονομικό σύστημα, επικράτησαν τελικά οι απόψεις επηρεασμένες από τη φιλοσοφία της αγοράς και η οικονομική ανάπτυξη έγινε πρώτος στόχος όλων των τύπων κοινωνιών.

Η έκρηξη αυτή της αγοράς και ο διαχωρισμός κατανάλωσης-παραγωγής οδήγησε στην βασική σύγκρουση. Από τη μία οι αυξημένες απαιτήσεις των παραγωγών για μεγαλύτερα ανταλλάγματα και οι αντίπαλες απαιτήσεις των καταναλωτών. Πάνω σε αυτή τη βασική διαφορά στηρίχθηκαν πολλές διαμάχες αλλά και εξεγέρσεις που παρατηρήθηκαν κατά καιρούς. Παράλληλα μια νέα κουλτούρα αναπτύχθηκε με βάση τον υπολογιστικό πολιτισμό, κερδοσκοπικός, εμπορευματοποιημένος.

Σχεδόν όλες οι αξίες πλέον διαβρώθηκαν από το εμπορικό ή οικονομικό συμφέρον.

Ο διαχωρισμός μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης δημιούργησε ένα είδος μανίας για καθετί μεγάλο που έγινε συνώνυμο με το αυτόνομο π.χ. ο μεγαλύτερος ουρανοξύστης, φράγμα κ.α. Στην Αμερική μια μόνο εταιρία π.χ. Τζένεραλ Μοτορς απασχολεί 595000 άτομα. Στη Γαλλία 1400 εταιρίες δηλαδή το 0,0025 του συνόλου απασχολεί το 38% της εργατικής δύναμης. Όλες οι κυβερνήσεις ανά το κόσμο ενθάρρυναν τη δημιουργία γιγάντιων επιχειρήσεων. Έτσι είχαμε τη μεγιστοποίηση της παραγωγής που οδήγησε σε μεγιστοποίηση του κέρδους. Στη μεγιστοποίηση προστέθηκαν η τυποποίηση, η εξειδίκευση και άλλοι βασικοί βιομηχανικοί κανόνες. Έτσι έχουμε παγκόσμια αύξηση του Α.Ε.Π. Αυτό παρ' ότι έχει την αξία του ως παγκόσμια αποδεκτός οικονομικός δείκτης παρουσιάζει σημαντικά σφάλματα, δεν υπολογίζει π.χ. τη μη αμειβόμενη παραγωγή (οικιακή εργασία).

Φαινόμενο του βιομηχανικού πολιτισμού είναι η συγκέντρωση δύναμης σε επίπεδο κοινωνίας, βιομηχανίας οικονομίας π.χ. επιχείρηση γίγαντας, ο σιδηρόδρομος στις ΗΠΑ. Επακόλουθο του παραπάνω είναι η τυποποίηση της τεχνολογίας, μισθοί και προγράμματα, συγκέντρωση κεφαλαίων, ενέργειας, ανθρώπων, πληροφοριών, διοικητικής οργάνωσης με στόχο τη μεγιστοποίηση. Η βιομηχανική επανάσταση ενθάρρυνε τον συγκεντρωτισμό σε πολλά επίπεδα όπως αυτό του συντάγματος. Γενικά κυριαρχεί η αντίληψη ότι η ισχυρή κεντρική διεύθυνση είναι απαραίτητη όχι μόνο για στρατιωτικούς αλλά και για οικονομικούς σκοπούς. Έχουμε ενίσχυση ιδιαίτερα του οικονομικού συγκεντρωτισμού, ενδεικτικά είναι η κεντρική τράπεζα όπου έχουμε τη κεντρική διοχέτευση του χρήματος. Όλες αυτές οι αρχές οδήγησαν μοιραία στη δημιουργία πανίσχυρων γραφειοκρατικών συστημάτων.

Η εκβιομηχάνιση πλέον διασπά τη κοινωνία σε χιλιάδες κομμάτια, διασπά την αλυσίδα της μεταβίβασης των διαταγών από το κράτος στο άτομο, τεμαχίζει τη γνώση, την εργασία, την οικογένεια, την παιδεία. Κάποιος έπρεπε να συνδέσει αυτά μεταξύ τους. Στο βιομηχανικό κράτος κυριαρχούν οι διευθυντές ή διευθύνων σύμβουλοι, οι κομισάριοι, οι πρόεδροι. Αυτοί καθορίζουν ρόλους, αμοιβές, σχεδιασμό, εξέλιξη υπαλλήλων,

έθεταν γενικά τους κανόνες. Ουσιαστικά τη δύναμη κατέχουν αυτοί που διευθύνουν και μορφοποιούν το σύστημα. Αυτοί διαμορφώνουν τις αποφάσεις των ιδιοκτητών σε βαθμό τέτοιο ώστε ο έλεγχος της διαδικασίας, λειτουργίας του συστήματος να είναι καθοριστική. Όσο ο διευθυντής αποκτά μεγαλύτερη δύναμη, τόσο ο μέτοχος χάνει τη δική του και γνωρίζει λιγότερα πράγματα για τις δραστηριότητες της επιχείρησης. Η κυριαρχία των έμμισθων διευθυντών είναι πλέον ολοκληρωτική σε όλα τα κράτη.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια όχι μόνο οι εταιρίες αλλά και τα σχολεία, τα νοσοκομεία, οι εκκλησίες είναι αυτονόητο ότι πρέπει να λειτουργήσουν μέσα σε ένα αποδεκτό σύστημα κανόνων, δηλαδή τους νόμους. Η κεντρική εξουσία μέσα από αυτούς βοήθησαν στην ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη, έκαναν εμπορικούς κώδικες, επιχορηγήσεις, κίνητρα. Παράλληλα έκαναν λιμάνια, δρόμους διοχέτευσαν ενέργεια. Διαμόρφωσαν παιδεία-προθάλαμο για θέση στη βιομηχανία, εμπέδωσαν την πυρηνική οικογένεια και την ενσωμάτωσαν μέσω διαφόρων λειτουργιών στα πλαίσια του συστήματος. Κυρίαρχο πλέον είναι η ταύτιση της πολιτικής με το management (Θάτσερ, Μπρέντζιεφ).

Στο βιομηχανικό πολιτισμό η πυραμίδα εξουσίας διαμορφώνεται μέσα από κατεστημένες κάστες ανθρώπων που έχουν συνήθως την ευθύνη της επενδυτικής διαδικασίας ορίζοντας τα όρια. Ενώ τα πρόσωπα αλλάζουν όπως και οι παραστάσεις, οι εικόνες αλλά η βασική τεχνοδομή είναι η ίδια. Βέβαια στα πλαίσια κρίσης του βιομηχανικού προτύπου γεννιούνται απαιτήσεις για συμμετοχή στη διοίκηση, για έλεγχο στις διαδικασίες, για διαφορετικές μορφές οργάνωσης. Οι μορφές οργάνωσης βιομηχανικού τύπου όμως στηρίζονται στη γεωγραφική εκπροσώπηση απομεινάρια ακόμη της γεωργικής επανάστασης ενώ τα κοινοβούλια απαρτίζονται από άτομα μορφωμένα, αντίθετα με τη μάζα που ήταν αμόρφωτοι. Ο θαυμασμός της μηχανής οδήγησε στη κυβέρνηση - μηχανή, πολιτικοί θεσμοί σαν πρωτόγονες βιομηχανικές μηχανές. Είχαμε την επινόηση παγκόσμιου αντιπροσωπευτικού συστήματος, της ψήφου, της έμμεσης δημοκρατίας. Καθώς όμως η εκβιομηχάνιση ωρίμασε, η οικονομία άρχισε να γίνεται όλο και πιο αλληλοεξαρτώμενη από αποφάσεις μεμονωμένων πολιτικών ομάδων που είχαν αντίκτυπο

έξω από τα όρια της αρμοδιότητάς τους δημιουργώντας την ανάγκη για συντονισμό τους μέσα από μια βιομηχανία νόμων. Πάντως η αντιπροσωπευτική δημοκρατία παρά τα θετικά της στοιχεία (μοναδικότητα ψήφου, κατάργηση της κληρονομικότητας στην εξουσία) έδωσε λιγότερα από όσα υποσχόταν, σε βαθμό που η συμμετοχή του πολίτη στη λήψη των αποφάσεων, μέσω της ψήφου να χαρακτηρίζεται συμβολική.

Η ολοκλήρωση της βιομηχανικής επανάστασης είχε και άλλες επιπτώσεις. Εμπειρίχε και άλλα στοιχεία όπως θρησκευτικός φανατισμός, ρατσισμός, τυχοδιωκτισμός κ.α. Ιδιαίτερα ο θρησκευτικός φανατισμός ήταν μια καλή δικαιολογία για επεκτατικές πολιτικές. Οι Ευρωπαίοι δικαιολογούσαν τις εκστρατείες τους σαν προσφορά στο καλό του κόσμου, αφού διέδιδαν τον χριστιανισμό και το πολιτισμό π.χ. σταυροφορίες. Αυτές οι αντιλήψεις μαζί με τις απόψεις για την ανωτερότητα της λευκής φυλής αποτέλεσαν το άλλοθι της αποικιοκρατίας. Στη ουσία εξασφάλιζαν οι αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες πρώτες ύλες σε εξευτελιστικές τιμές, πάμφθηνο εργατικό δυναμικό και αγορές για τα προϊόντα τους, βέβαια οι αποικιοκρατικές δυνάμεις δεν ήταν εντελώς απάνθρωπες. Σε μερικά μέρη ανέβασαν το επίπεδο ζωής κατασκευάζοντας σχολεία ή υποτυπώδη νοσοκομεία. Από τη στιγμή που οι αποικίες καλώς ή κακώς εντάχθηκαν σε ένα οικονομικό σύστημα θα έπρεπε να αναδιοργανωθούν δομικά για να προσαρμοστούν. Έτσι συχνά παρατηρείται το φαινόμενο ακόμα και η γλώσσα τους να είναι απαγορευμένη, οι αξίες τους να ευτελίζονται, με στόχο να προσαρμοστούν αναγκαστικά στα βιομηχανικά πρότυπα. Ακόμα οι αποικιοκράτες, καλλιέργησαν ένα συναίσθημα κατωτερότητας για να τους ελέγχουν που συντηρείται ακόμα και σήμερα ώστε να προβάλλει εμπόδιο για οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Η νέα βιομηχανική πραγματικότητα ανατίναξε εκ θεμελίων τις παλιές αρχές, ηθικές αξίες, αντιλήψεις και μύθους της αγροτικής κοινωνίας. Δημιούργησε νέες ιδέες και αναλογίες. Ανέτρεψε αντιλήψεις για το θεό, την αγάπη, τη δύναμη, το χρόνο, τη δικαιοσύνη και δημιούργησε νέες για αυτές τις έννοιες. Όλο αυτό το σύνολο ιδεών και αντιλήψεων χρησιμοποιήθηκε από το βιομηχανικό πολιτισμό, τους επιστήμονες, προπαγανδιστές, φιλοσόφους, πολιτικούς. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια αναπτύχθηκαν

δύο καθορισμένα ρεύματα στα εκβιομηχανισμένα κράτη : Οι υπερασπιστές της ελεύθερης οικονομίας και οι υπερασπιστές του σοσιαλισμού. Αυτή η μάχη ιδεολογίας σιγά σιγά εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο. Ιδιαίτερα με την επικράτηση της σοβιετικής επανάστασης και την οργάνωση κεντρικού μηχανισμού προπαγάνδας σε όλο τον κόσμο η πόλη των ιδεολογιών έγινε εντονότερη. Στα τέλη του β' παγκοσμίου πολέμου η Ρωσία και οι Η.Π.Α. τότε, έθεσαν υπό την επιρροή τους τα μεγαλύτερα κομμάτια της παγκόσμιας αγοράς ξοδεύοντας τεράστια ποσά για την εξάπλωση της μίας η της άλλης ιδεολογίας, ιδιαίτερα στις βιομηχανικές χώρες. Παρ' όλο όμως τις αναμφισβήτητες, ορατές διαφορές τους καταλήγουν στο ίδιο σημείο. Και οι δύο τονίζουν την υπεροχή του βιομηχανικού πολιτισμού σε σχέση με τους άλλους. Ήταν και οι δύο οπαδοί της παγκόσμιας σκέψης και άποψης της βιομηχανικής προόδου που θεμελιώνονται σε τρεις κοινές πεποιθήσεις - ιδέες που διαφοροποιούν τα εκβιομηχανισμένα κράτη από τα υπόλοιπα.

Η πρώτη από τις βασικές πεποιθήσεις σχετίζεται με τη φύση. Ενώ και οι δύο ιδεολογίες διαφωνούσαν ριζικά στον τρόπο διανομής των καρπών της γης, εντούτοις και δύο συμφωνούσαν στο ότι έπρεπε να την εκμεταλλευτούν. Ή ότι ο άνθρωπος πρέπει να κυριαρχήσει πάνω στη φύση αρχίζει από πολύ παλιά, χωρίς όμως ο άνθρωπος να καταφέρει τίποτα, έως τη βιομηχανική επανάσταση. Οι προηγούμενοι πολιτικοί δεν ήταν και ιδιαίτερα φιλικοί με το περιβάλλον. Έκαιγαν και έκοβαν αλόγιστα, γυμνώθηκαν τα δάση. Όμως η επίδρασή τους, η δυναμή τους να κάνουν κάτι ανεπανόρθωτο ήταν περιορισμένη. Με την επικράτηση της βιομηχανικής επανάστασης, καπιταλιστικές και σοσιαλιστικές βιομηχανικές χώρες επιδόθηκαν σε μια αναζήτηση πρώτων υλών σε ευρεία κλίμακα. Έτσι αναπόφευκτα συγκρούστηκαν, χρησιμοποίησαν τη φύση αλόγιστα και χωρίς να σκεφτούν τις συνέπειες. Όπως και έγινε χωρίς να σκεφθούν παρενέργειες και μακροχρόνιες επιπτώσεις. Απογύμνωσαν δάση, διοχέτευαν δηλητηριώδη αέρια στην ατμόσφαιρα με μοναδικό σκοπό το κέρδος.

Η δεύτερη πεποίθηση-αντίληψη ήταν συνδεδεμένη με την πρώτη αλλά προχωρούσε περισσότερο. Υποστήριξε ότι ο άνθρωπος δεν ήταν κυρίαρχος της φύσης αλλά και αποτέλεσμα μιας μακράς

εξελικτικής διαδικασίας. Παρ' όλο που υπήρχαν και παλαιότερα απόψεις για την εξέλιξη, ο Δαρβίνος ήταν αυτός που ασχολήθηκε περισσότερο και έδωσε μια επιστημονική υπόσταση στην εξελικτική θεωρία. Μίλησε για «φυσική επιλογή» κατά την οποία εξαφανιζόντουσαν οι αδύναμες μορφές ζωής και τα είδη που επιζούσαν ήταν τα ισχυρότερα. Παρ' όλο που ο Δαρβίνος είχε ασχοληθεί με τη βιολογική εξέλιξη, οι ιδέες τους είχαν και κοινωνικές αντιλήψεις σαφώς επηρεασμένες από την εποχή αλλά και το σύστημα που επικρατούσε εκεί που ζούσε. Με αυτές τις αντιλήψεις ασχολήθηκαν και οι Δαρβινικοί κοινωνιολόγοι και υποστήριξαν ότι οι καταλληλότεροι να επιβιώσουν και να κυριαρχήσουν ήταν οι ισχυρότεροι και οι πλουσιότεροι άνθρωποι, οι οποίοι γίνονταν βέβαια από την εκβιομηχάνιση και θεωρούσαν ότι αυτό ήταν το ανώτερο επίπεδο εξέλιξης των κοινωνιών. Η υπεροψία του εκβιομηχανισμού που υποστήριξε η Δαρβινική κοινωνιολογία ικανοποιούσε τον ιμπεριαλισμό αλλά και τον καπιταλισμό. Έτσι στο κυνήγι της ανεύρεσης φθηνών πρώτων υλών οι χώρες της βιομηχανικής επανάστασης δεν δίσταζαν να εξαφανίσουν γεωργικές ή θεωρούμενες πρωτόγονες κοινωνίες. Η αντίληψη της κοινωνικής εξέλιξης, ότι οι μη εκβιομηχανισμένοι λαοί ήταν κατώτεροι, πρόσφεραν την «ηθική» δικαιολογία για την εξόντωσή τους σαν ακατάλληλοι για επιβίωση. Αυτή ήταν μια καθαρά καπιταλιστική θέση. Όμως και η μαρξιστική θέση παρ' ότι κατηγορούσε τον καπιταλισμό εντούτοις υποστήριζε ότι η βιομηχανική ήταν μια εξελιγμένη μορφή κοινωνίας, στην οποία αργά ή γρήγορα, ηθελημένα ή όχι θα κατέληγαν όλες οι άλλες κοινωνίες.

Η Τρίτη θεμελιώδη αντίληψη που συνέδεσε τη φύση και την εξέλιξη ήταν η πρόοδος. Αυτή υποστηρίζει ότι η ιστορία οδηγεί αναπόφευκτα σε μια καλύτερη ζωή για την ανθρωπότητα. Όλοι οι στοχαστές της βιομηχανικής εποχής, σημαντικοί ή ασήμαντοι μιλούσαν με αισιοδοξία για το μέλλον. Διαφωνούσαν για το αν είναι αναπόφευκτη ή αν χρειάζεται η πρόοδος, αλλά συμφωνούσαν στην ιδέα της προόδου. Μέσα σε αυτό το κλίμα που επικρατούσε οι δύο ιδεολογίες φαινομενικά συγκρούονταν αλλά κατά βάθος συμφωνούσαν. Ένας κατεξοχήν καπιταλιστικός στοχαστής ο Άνταμ Σμιθ έγραψε το «πλούτος των εθνών». «Ο Ράμπερτ Καϊλμπράνερ είχε παρατηρήσει «Ο Σμιθ ήταν οπαδός

της προόδου... Στο έργο του, η πρόοδος δεν είναι ένα απλά ιδεαλιστικός στόχος του ανθρώπινου γένους αλλά ένας προορισμός στον οποίο οδηγείται, ένα υπερπροϊόν των στόχων της ιδιωτικής οικονομίας». Από την άλλη ο Μαρξ, κατεξοχήν εκφραστής της σοσιαλιστικής θεωρίας, υποστήριξε ότι οι ιδιωτικοί στόχοι οδηγούσαν μόνο στον καπιταλισμό άρα και στην καταστροφή. Όμως υποστήριζε ότι η πρόοδος στην ιστορική διεργασία θα οδηγούσε την ανθρωπότητα στον σοσιαλισμό και στον κομμουνισμό άρα σε ένα καλύτερο αύριο. Άρα και οι δύο συμφωνούσαν με την αντίληψη της προόδου η οποία λειτουργούσε σαν δικαιολογία για την καταστροφή της φύσης και την επιβολή τους πάνω σε εκβιομηχανοποιημένους λαούς.

Η επέκταση της βιομηχανικής επανάστασης βασίστηκε στον συγχρονισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς με τους ρυθμούς της μηχανής. Για να γίνει αυτό πραγματικότητα χρειάστηκε μια νέα αντίληψη για το χρόνο. Ενώ στην αγροτική κοινωνία ο χρόνος διαιρούνταν χονδρικά με βάση τα χρονικά διαστήματα των γεωργικών ασχολιών, στη βιομηχανική εποχή ο χρόνος είναι σαφέστερος και διαχωρισμένος σε ακριβείς και καθορισμένες μονάδες μέτρησης. Πέρα όμως από αυτό επεκτείνεται απεριόριστα στο παρελθόν και το μέλλον, δημιουργώντας έτσι τη πορεία του χρόνου. Ο χρόνος «ευθεία γραμμή» είναι σήμερα κάτι το δεδομένο· αντίθετα με την αγροτική εποχή όπου ο χρόνος αντιμετωπιζόταν σαν ένας κύκλος (Πλάτωνας-Αριστοτέλης). Η σύγκρουση αυτή διαιωνίστηκε (έμποροι-οικονομία-ευθεία γραμμή) - (γεωργοί-γη-κύκλος). Μετά τη βιομηχανική επανάσταση η μάχη αυτή κρίθηκε υπέρ της ευθείας. Ήταν όμως προϋπόθεση για τις αντιλήψεις του βιομηχανικού πολιτισμού, απαραίτητη για την ανάπτυξη και την πρόοδο. Γιατί αν ήταν κύκλος και τα πράγματα επαναλαμβάνονταν όλα θα ήταν ψευδαίσθηση. Αντίθετα ο συγχρονισμός και η τυποποίηση απαιτεί ευθεία γραμμή χρόνου.

Ο βιομηχανικός πολιτισμός του 18^{ου} αιώνα δημιούργησε μια χωρικά εκτεταμένη κουλτούρα σχεδόν σε παγκόσμια κλίμακα. Αντί η παραγωγή να είναι απλωμένη σε μεγάλες εκτάσεις τώρα είναι συγκεντρωμένη σε πόλεις-βιομηχανικά κράτη. Τα χωριά συρρικνώνονται, σβήνουν και δημιουργούνται μεγάλες πόλεις. Στα αστικά κέντρα μεταφέρονται τρόφιμα, ενέργεια, άνθρωποι

και πρώτες ύλες ενώ βιομηχανοποιημένα αγαθά, ιδέες, οικονομικές απόψεις διοχετεύονται προς την υπαιθρο δημιουργώντας δύο αλληλοτροφοδοτούμενα ρεύματα. Μέσα στην ίδια πόλη όμως δημιουργήθηκε η ανάγκη για εξειδικευμένους χώρους για γραφεία, τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρίες κ.α. Συγχρονισμός στη χωροταξία λοιπόν, ώστε εύκολα οι κατάλληλοι άνθρωποι να βρίσκονται στο κατάλληλο τόπο την κατάλληλη ώρα. Όπως στον χρόνο έτσι και στον χώρο δημιουργήθηκαν και παγιώθηκαν μονάδες μέτρησης και σταθεροποιήθηκαν οι αποστάσεις μέσω κεντρικού συστήματος. Έχουμε πλέον σαφή καθορισμό των συνόρων, ενώ η λειτουργία της ευθείας στο χρόνο επεκτάθηκε και στο χώρο (ευθείες δρόμων, σιδηροδρόμων, χωραφιών), έτσι τετραγωνίζοντας τα πάντα όπως σπίτια, δωμάτια. Η ευθεία γραμμή αποτελεί πλέον πολιτιστική δομή βασική του νέου πολιτισμού.

Ο βιομηχανικός, όπως όλοι οι πολιτισμοί εφεύραν τους δικούς τους μύθους για να απαντήσει στο ερώτημα από τι είναι φτιαγμένα τα πράγματα. Για άλλους το σύμπαν εμφανίστηκε σαν μια ενότητα με τον άνθρωπο ένα αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης, άλλοι ως διαίρεση, σαν ένα οικοδόμημα δηλαδή φτιαγμένο από πολλά κομμάτια. Πριν 2000 χρόνια ο Δημόκριτος διατύπωσε την εξωφρενική για την εποχή άποψη ότι το σύμπαν δεν ήταν ένα συμπαγές σύνολο αλλά αποτελείται από μόρια - συγκεκριμένα, αόρατα, αναλλοίωτα, αδιάσπαστα. Αυτά τα μόρια τα ονόμασε άτομα. Στην αυγή της βιομηχανικής εποχής η φιλοσοφία αυτή κατάφερε να επικρατήσει, να απλώνεται και η φιλοσοφική αντίληψη του ατόμου άρχισε να συμβαδίζει με τη πειραματική της απόδειξη. Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα η αντίληψη ότι το σύμπαν αποτελείται από ανεξάρτητα σωματίδια ήταν μέρος της βιομηχανικής πραγματικότητας. Για τον βιομηχανικό πολιτισμό η αντίληψη ενός συνθετικού κόσμου που αποτελείται από συνθετικά υλικά ήταν μάλλον αναπόφευκτη. Αλλά υπάρχουν και πολιτικοί και κοινωνικοί λόγοι αποδοχής της ατομικής πραγματικότητας. Ο βιομηχανικός πολιτισμός χρειαζόταν μια θεωρητική βάση για τον ατομικισμό. Ο άνθρωπος δεν ήταν όπως στην αγροτική κοινωνία απλά ένα παθητικό μέρος της φυλής, της κάστας, της οικογένειας, έχει δικαίωμα να διαθέτει ιδιοκτησία, αγαθά, να επιλέγει την ευτυχία. Δηλαδή η βιομηχανική κοινωνία προώθησε

μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος σαν άτομο είναι αναλλοίωτο, βασικό κύτταρο της κοινωνίας. Η λογική του ατόμου, της αυτάρκειας υπάρχει και στα κράτη.

Ο πολιτισμός της βιομηχανικής εποχής βρήκε την απάντησή του για τα μυστήρια των αιτιών και των φαινομένων στη θεαματική ανακάλυψη του Νεύτωνα για το νόμο της βαρύτητας. Η αντίληψή του για την αλλαγή εντοπίζεται αποκλειστικά σε εξωτερικούς παράγοντες που είναι εύκολο να μετρηθούν και να αναγνωριστούν ταίριαζε δε τέλεια με τις βιομηχανικές αντιλήψεις για τον ευθύγραμμο χρόνο και χώρο. Έτσι το σύμπαν που φαινόταν πολύπλοκο και ακατανόητο, άρχισε να φαντάζει σαφές και ξεκάθαρο, τακτοποιημένο, υπακούοντας σε φυσικούς νόμους. Αλλά αυτό οδήγησε στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο το σύμπαν αλλά και η κοινωνία και οι άνθρωποι συμπεριφέρονται σύμφωνα με ορισμένους κοινά αποδεκτούς νόμους (Νεύτων - νόμοι κίνησης, Δαρβίνος - νόμους κοινωνικούς, Φρόυντ - νόμοι λειτουργίας ψυχής). Οι αντιλήψεις αυτές απαγκίστρωσαν τον άνθρωπο από τις προκαταλήψεις, οδήγησαν σε επιστημονικά επιτεύγματα. Παρ' όλ' αυτά όμως ο βιομηχανικός πολιτισμός δημιούργησε και αυτός τα στερεότυπά του, τα παραμορφωτικά του φίλτρα.

Η βιομηχανική επανάσταση και ο πολιτισμός της δε μορφοποιήθηκε από την επίδραση μιας δύναμης είναι κατανοητό ότι όλες συνέργησαν σε αυτή την έκρηξη (οικονομία, κοινωνία, οικολογία, επιστήμη). Όμως η πιο χειροπιαστή ήταν το χάσμα μεταξύ παραγωγού-καταναλωτή, όσο μεγαλύτερο ήταν αυτό, τόσο η ανάπτυξη της αγοράς ήταν μεγαλύτερη, δημιούργησε ένα μονεταριστικό σύστημα με κεντρικούς θεσμούς, ώθησε στην τυποποίηση, την εξειδίκευση, τον συγχρονισμό, τον συγκεντρωτισμό. Αυτός ο πολιτισμός άλλαξε τη προσωπικότητα του ανθρώπου βοηθώντας να δημιουργηθεί ένας νέος κοινωνικός χαρακτήρας. Άντρες, γυναίκες, παιδιά διαμόρφωσαν και διαμορφώθηκαν από αυτόν.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια ο άνδρας της βιομηχανικής εποχής επιβεβαιώνεται με το χρήμα, δουλεύει στο εργοστάσιο, στήριζε την πυρηνική οικογένεια, είχε αντίληψη του κόσμου από τα ΜΜΕ, έγινε υπέρμαχος του κράτους και όχι των τοπικών κοινωνιών. Η γυναίκα ανέπτυξε πρωτοβουλίες, αξίωσε και κατάκτησε

δικαιώματα, είχαμε αλλαγή στις σχέσεις των δύο φύλλων, έκανε την εμφάνισή του ο γάμος-οικονομική συναλλαγή.

Οι άνθρωποι έγιναν ψηλότεροι, πιο γυμνασμένοι, είχαμε συνολική άνοδο του βιοτικού επιπέδου, καλύτερη υγεία, μεγαλύτερο μέσο όρο ζωής, επιτεύγματα στη τέχνη.

Η κρίση του βιομηχανικού συστήματος στις μέρες μας είναι πλέον εμφανής, υπάρχουν πλέον φαινόμενα κορεσμού και κατάρρευσης. Έχουμε ανεπανόρθωτη οικολογική βλάβη, διαταραχή στο οικοσύστημα, ρύπανση, βιομηχανικά απόβλητα. Παράλληλα οι αποικιοκρατία συνοδεύτηκε από ρατσισμό, μαζικούς πολέμους, θηριωδίες. Το κυριότερο όμως έχουμε κρίση στο βιομηχανικό παιχνίδι, εξαντλούνται πλέον οι ενεργειακές πηγές, οι πρώτες ύλες ακριβαίνουν συνεχώς. Η κρίση πλέον γενικεύεται, ο συγχρονισμός δεν λειτουργεί, υπάρχει κρίση στη κοινωνική πρόνοια, οικονομία, πολιτική, υγεία, στην έννοια του έθνους, παγκόσμια είναι πλέον η αμφισβήτηση των παραδοσιακών ρόλων. Είναι φανερό πλέον ότι κάτι νέο έρχεται στη θέση αυτού που σιγά αλλά σταθερά σβήνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΔΙΑΔΟΧΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Κέντρο και καρδιά μιας ολόκληρης εποχής, της βιομηχανικής είναι το εργοστάσιο. Χαλυβουργεία, μονάδες επεξεργασίας αλουμινίου, διυλιστήρια, εργοστάσια αυτοκινήτων, τεράστιες εκτάσεις με πελώρια κτίρια, γεμάτα μηχανές επεξεργασίας μετάλλου. Το εργοστάσιο ήταν πλέον σύμβολο μια μηχανικής εποχής, που όμως σιγά-σιγά σβήνει. Σήμερα παρ' όλο που νέα εργοστάσια κατασκευάζονται ο πολιτισμός που τα ανέδειξε σε καθεδρικούς ναούς ψυχορραγεί.

Τα μορφωτικά τεστ δείχνουν πτώση του μορφωτικού επιπέδου. Το ποσοστό των διαζυγίων αυξάνεται συνεχώς, ο αντιφεμινισμός εμφανίζεται ξανά, οι ομοφυλόφιλοι διεκδικούν τα δικαιώματά τους με δυναμικό τρόπο. Στην οικονομία ο πληθωρισμός και ιδιαίτερα η ανεργία μεγαλώνει. Εξευτελίζονται όλες οι κλασικές θεωρίες. Ταυτόχρονα, ενάντια στη λογική της προσφοράς και της ζήτησης, εκατομμύρια άνθρωποι απαιτούν όχι απλώς απασχόληση, αλλά δουλειά που να είναι δημιουργική, ψυχολογικά ικανοποιητική ή κοινωνικά υπεύθυνη. Στη πολιτική, τα κόμματα χάνουν τη πίστη των μελών τους, ενώ σε τεράστιες περιοχές της γης, εθνικιστικές τάσεις αποκτούν δύναμη τη στιγμή που η έννοια κράτος βρίσκεται κάτω από μία φοβερή επίθεση στο όνομα της παγκοσμιοότητας. Η κρίση αυτή μας οδηγεί ουσιαστικά και με νομοτέλεια σε μια νέα σύνθεση ιδεών, απόψεων, σχέσεων σε όλα τα επίπεδα της ζωής μας.

Σ' όλους τους διανοητικούς τομείς, από τις θετικές επιστήμες ως την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και ιδιαίτερα στην οικονομία θα έχουμε επιστροφή στη γενική σκέψη, στη συναρμολόγηση των κομματιών.

Το γεγονός που σηματοδοτεί την αρχή της μεταβιομηχανικής εποχής είναι η ενεργειακή κρίση της δεκαετίας του '70. Όπως είδαμε στα προηγούμενα η ενεργειακή βάση της βιομηχανικής επανάστασης, βασίσθηκε στη μη-ανανέωση· απορρόφησε από

εξαντλητά αποθέματα· βασίσθηκε σε δαπανηρές τεχνολογίες και σε σχετικά λίγες πηγές και μεθόδους. Έχοντας αυτά υπ' όψη μας και εξετάζοντας τα διάφορα σχέδια και προτάσεις που διατυπώθηκαν εξαιτίας της πετρελαιοκρίσης, μπορούμε αμέσως να διακρίνουμε ποια αποτελούν προεκτάσεις παλαιών και ποια είναι πρόδρομοι του θεμελιακά νέου. Οι περισσότεροι παρατηρητές σήμερα συμφωνούν ότι δεν μπορούμε να βασιστούμε αιώνια στα ορυκτά καύσιμα, είναι φανερό και στατιστικά ότι η εποχή του πετρελαίου φτάνει στο τέλος της. Η λύση μπορεί να είναι μόνο εναλλακτικές μέθοδοι, αποτέλεσμα μεγάλων τεχνολογικών ανακαλύψεων. Τα ίδια συμβαίνουν και με το αέριο ενώ ο άνθρακας που τροφοδότησε το υπόλοιπο τρίτο του συνόλου της παγκόσμιας ενέργειας υπάρχει σε αφθονία μεν αλλά είναι βέβαιο πως θα εξαντληθεί. Ακόμα οι απειλές για μόλυνση της ατμόσφαιρας, αλλαγής των κλιματολογικών συνθηκών κάνουν απαγορευτική την εκτεταμένη χρήση του. Παράλληλα η πυρηνική τεχνολογία έχει μεγάλα προβλήματα, καθώς βασίζεται στο ουράνιο που και αυτό εξαντλείται ενώ παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα ασφάλειας, επίσης τα πυρηνικά απόβλητα και οι μεγάλες δαπάνες καθιστούν τη πυρηνική ενέργεια μη ανταγωνιστική. Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι η ενεργειακή βάση είναι ασταθής και επιπλέον δεν συμβαδίζει με την τεχνολογική εξέλιξη.

Σήμερα, είναι φανερό, ότι βρισκόμαστε στα πρόθυρα ενός ιστορικού τεχνολογικού άλματος και το νέο σύστημα παραγωγής που θα προβάλλει, απαιτεί μια ριζοσπαστική μεταβολή της δομής της όλης ενεργειακής πολιτικής. Γιατί είναι σημαντικό ότι δεν χρειαζόμαστε μόνο μια συγκεκριμένη ποσότητα ενέργειας, αλλά ενέργεια που να παραδίδεται σε πολύ περισσότερες μορφές, σε διαφορετικές και μεταβαλλόμενες τοποθεσίες, σε διαφορετικές στιγμές της ημέρας. Για την έρευνα των παραπάνω ζητούμενων έχουν διατεθεί τεράστια ποσά, ενώ μεγάλος αριθμός επιστημόνων ασχολείται σε καθημερινή βάση σε όλο τον κόσμο.

Αποτέλεσμα αυτών των ερευνών είναι προβληματισμοί που αφορούν εναλλακτικές λύσεις. Τέτοιοι είναι οι προσπάθειες για την μετατροπή του ηλιακού φωτός σε ηλεκτρισμό, η δοκιμαστική χρησιμοποίηση απορριμμάτων σαν καύσιμα, η κίνηση με υδρογόνο. Ενώ οι περισσότερες από αυτές τις τεχνολογίες

βρίσκονται στα πρώτα στάδια της εξέλιξής τους και πολλές θα αποδειχθούν αναμφίβολα ανεφάρμοστες, άλλες βρίσκονται στα πρόθυρα της εμπορικής εκμετάλλευσης. Το σημαντικότερο από όλα είναι το γεγονός ότι οι ανακαλύψεις δεν προέρχονται από μία μόνο τεχνολογία, αλλά από συνδυασμό αρκετών. Η νέα βάση θα έχει χαρακτηριστικά γνωρίσματα πολύ διαφορετικά από εκείνα της βιομηχανικής εποχής.

Το μεγαλύτερο μέρος της ύλης που θα χρησιμοποιηθεί θα προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές. Αντί να βασίζεται σε καύσιμα συγκεντρωμένα σε κάποιο χώρο, θα αντλεί από πολλές αποκεντρωμένες πηγές. Αντί να βασίζεται τόσο πολύ σε συγκεντρωτική τεχνολογία, θα συνδυάζει τόσο τη συγκεντρωτική όσο και τη αποκεντρωτική παραγωγή ενέργειας. Με δύο λόγια, μπορούμε να δούμε, για πρώτη φορά, το περίγραμμα μιας ενεργειακής βάσης που βασίζεται σε αρχές σχεδόν αντιδιαμετρικά αντίθετες με αυτές της πρόσφατης των τελευταίων τριακοσίων χρόνων. Κάτι τέτοια δεν θα προχωρήσει βέβαια χωρίς σκληρή μάχη.

Σε αυτό τον πόλεμο των ιδεών και του χρήματος που μαίνεται ήδη σε όλα τα υψηλής τεχνολογίας κράτη, είναι δυνατό να διακρίνουμε όχι δύο, αλλά τρεις ανταγωνιστές. Κατ' αρχήν, υπάρχουν εκείνοι που επένδυσαν συμφέροντα στη παλιά ενεργειακή βάση του βιομηχανικού πολιτισμού. Υπεραμύνονται του άνθρακα, του πετρελαίου, της πυρηνικής ενέργειας. Επειδή είναι περιχαρακωμένοι γύρω από μεγάλες εταιρίες δίνουν την εντύπωση ότι είναι ακλόνητοι. Σε αντίθεση, αυτοί που ευνοούν την πρόοδο στην ενεργειακή βάση της μεταβιομηχανικής εποχής - καταναλωτές, περιβαλλοντολόγοι, επιστήμονες και επιχειρηματίες με φαντασία - φαίνονται ανοργάνωτοι, χωρίς οικονομικούς πόρους και συχνά πολιτικά απροσάρμοστοι. Το χειρότερο μάλιστα είναι ότι συγχέονται από τη κοινή γνώμη με μια μερίδα που ουσιαστικά επιδιώκει την επιστροφή στην προβιομηχανική εποχή, κάτι το εντελώς ανεφάρμοστο. Η κρίση της ενεργειακής βάσης του βιομηχανικού συστήματος είναι τόσο βαθιά, που όσο και αν αυτό αντιστέκεται, θα καταρρεύσει και μαζί της και η τεχνολογία της βιομηχανικής επανάστασης. Τελικά σύντομα θα αντικατασταθεί από μια καινούρια ενεργειακή βάση, που θα αποτελέσει την ταυτότητα της μεταβιομηχανικής εποχής.

Τα κλασσικά όργανα του βιομηχανικού πολιτισμού (άνθρακας, ατσάλι, λάστιχο, σιδηρόδρομος) ήταν βασισμένα σε απλές ηλεκτρομηχανικές αρχές, αντλούσαν τεράστια ενεργειακά αποθέματα και χαρακτηρίζονταν από μεγάλη, ίδια και επαναλαμβανόμενη παραγωγικότητα.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 αυτές οι βιομηχανίες άρχιζαν να θεωρούνται ξεπερασμένες. Μία από τις πολλές, αλλά πολύ σοβαρή αιτία ήταν η πρόοδος της τεχνολογίας, η ανάγκη της κοινωνίας να στραφεί και προς άλλες κατευθύνσεις. Έτσι παρατηρήθηκε οι βιομηχανίες να μειώνουν το ρυθμό ανάπτυξης, να χάνουν την κυριαρχία τους και την θέση τους να καταλαμβάνουν νέες βιομηχανίες που διαφέρουν κάθετα με τις προηγούμενες και στηρίζονται στις νέες επιστημονικές αρχές που είχαν ανακαλυφθεί όπως ηλεκτρονική, πληροφορική, διαστημική κ.α.

Έτσι σιγά-σιγά, οι περιοχές με τη πάγια βιομηχανία άρχιζαν να αντιμετωπίζουν τα φαινόμενα της ανεργίας και της χρεοκοπίας και οι περιοχές που αναπτύσσονται οι νέες βιομηχανίες να γνωρίζουν μέρες οικονομικής άνθησης. Η εκρηκτική αλλαγή δεν έχει όμως αρχίσει ακόμη. Σήμερα πολλές κυβερνήσεις επιδιώκουν να επιταχύνουν την αλλαγή αυτή, από τις παραδοσιακές βιομηχανίες στις νέες, με τις λιγότερο επώδυνες συνέπειες. Όλες οι προηγμένες χώρες μελετούν και αποβλέπουν σε εύρεση νέων τεχνολογικών μεθόδων ώστε να στηρίξουν τις βιομηχανίες του μέλλοντος.

Σήμερα τέσσερα είδη βιομηχανίας γνωρίζουν κατακόρυφη άνοδο και υπολογίζεται πως θα στηρίξουν κατά κύριο λόγο τη βιομηχανική σπονδυλική στήλη της περιόδου της μετα-βιομηχανικής εποχής (χάλυβας-αυτοκινητοβιομηχανία-χημικών προϊόντων-ηλεκτρονικά).

Τα ηλεκτρονικά και τα κομπιούτερ αποτελούν μια από αυτές τις βιομηχανίες, η οποία είναι σχετικά νεότερη. Κι όμως η ταχύτητα με την οποία διαδόθηκαν τα κομπιούτερ και όχι μόνο αυτά, συντέλεσε στη ραγδαία μείωση του κόστους και η δυνατότητα παραγωγής αυξήθηκε τόσο σημαντικά ώστε το περιοδικό «Computer world» να γράψει το εξής εκπληκτικό «αν η αυτοκινητοβιομηχανία είχε κάνει τα προηγούμενα χρόνια, τόση

πρόοδο όση έκανε η βιομηχανία computer σε λίγα χρόνια, μια Rolls Royes θα στοίχιζε 2½ δολάρια και θα καταλάωνε ένα γαλόνη βενζίνης κάθε 2 εκ. μίλια».

Στη σημερινή εποχή, φθηνά computers έχουν κατακλύσει την αγορά και έχουν εισβάλει σε κάθε δραστηριότητα της ζωής μας σε κάθε επίπεδο. Όπως πολύ εύστοχα παρατήρησε κάποιος κατασκευαστής computers από το Ντάλας σε λίγο καιρό το computer θα είναι ένα οικιακό είδος τόσο απαραίτητο όσο και η τουαλέτα. Να σημειωθεί ότι ακόμα δεν έχουμε εκμεταλλευτεί (σαν ανθρωπότητα) όλες τις εφαρμογές και ικανότητες της νέας τεχνολογίας.

Αυτή η μετάβαση προς τις βιομηχανίες της μεταβιομηχανικής εποχής θα επιταχυνθεί και από την ενεργειακή κρίση. Οι υπάρχουσες βιομηχανίες καταναλώνουν τεράστιες ποσότητες πρώτων υλών, οι οποίες παρουσιάζουν συνεχόμενα αυξανόμενη έλλειψη. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα τηλεφωνικά συστήματα, αυτά προϋποθέτουν άπειρα χιμλία καλωδίων, σωλήνων, τεράστιες ποσότητες χαλκού και διακοπών. Τα συστήματα του μεταβιομηχανικού πολιτισμού είναι στα πρόθυρα της χρησιμοποίησης οπτικών συστημάτων που χρησιμοποιούν λεπτά νήματα για την επικοινωνία. Για την κατασκευή ενός νήματος χρειάζεται το ένα χιλιοστό της ενέργειας που χρειάζεται να φτιαχτεί ίσου μήκους καλώδιο. Η ίδια ποσότητα άνθρακα για την παραγωγή 90 μιλίων καλωδίων χαλκού, μπορεί να παράγει 80.000 μίλια νήματος. Από αυτό το παράδειγμα και μόνο φαίνεται πόσο επιτακτική είναι η ανάγκη για στροφή των παραδοσιακών τρόπων παραγωγή σε νέους, λιγότερο δαπανηρούς ενεργειακά τομείς.

Πέρα όμως από την ηλεκτρονική επανάσταση και έκρηξη, τρομακτικά είναι τα άλματα που μπορούμε να κάνουμε στις προσπάθειές μας στο διάστημα και τους ωκεανούς. Οι επιδράσεις των δυνατοτήτων που έχουμε στο διάστημα δεν είναι ανάλογα, της σπουδαιότητας, γνωστές στο ευρύ κοινό. Όμως πολλές εταιρίες θεωρούν τα διαστημικά προϊόντα πρώτης προτεραιότητας και πιστεύουν ότι τα διαστημικά σύνορα είναι ίσως η πηγή της επόμενης τεχνολογικής επανάστασης για αυτό πράττουν ανάλογα.

Εξίσου σημαντική για την ανθρωπότητα είναι και η κάθοδος μας στα βάθη της θάλασσας. Αυτή μέχρι τώρα χρησιμοποιείται βάνουσα, γίνεται μόνο για αφαίμαξη πολλών ενάλιων μορφών ζωής η οποία τείνει να γίνει αφανισμός, επίσης ρυπαίνεται και χρησιμοποιείται πολλές φορές σαν χωματερή. Εντούτοις οι δυνατότητες που μας προσφέρει η θάλασσα είναι τεράστιες. Από παραγωγή φυκιών με υψηλή περιεκτικότητα πετρελαίου έως μεγάλη ποικιλία ορυκτών.

Όλα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω όμως, είναι λίγα σε σύγκριση με την τεχνολογική τρομακτική έκρηξη που θα προκαλέσουν οι αναλύσεις των βιολογικών εργαστηρίων. Μεγάλες εταιρίες προσπαθούν να εφαρμοστούν οι ανακαλύψεις τους όπως διάφορα ένζυμα που θα τοποθετηθούν στο αυτοκίνητο και θα μειώνουν την μόλυνση, τα μεταλλοβόρα μικρόβια που θα βοηθήσουν για την εξόρυξη πολύτιμων μετάλλων από τους ωκεανούς κ.α. Πολλοί επικριτές πολλές φορές και επιστήμονες εκφράζουν τον φόβο τους για επερχόμενες επιδημίες λόγω διαρροής μικροβίων, που θα αφανίσουν πληθυσμούς. Από την άλλη πλευρά μεγάλοι επιστήμονες μιλάνε για δυνατότητες που θα ανατρέψουν το υπάρχων καθεστώς. Έχουμε φτάσει στο σημείο να τολμούν να ρωτάνε (ξέροντας ότι δεν είναι ακατόρθωτο) αν μπορούμε να μεταβάλουμε βιολογικά εργαζόμενους ώστε να αντεπεξέρχονται στις απαιτήσεις της δουλειάς.

Θα παράγουμε όμως στρατιώτες για τους πολέμους; Θα μπορούμε μέσα από την γενετική πρόληψη να προφυλασσόμαστε από ανεπιθύμητες γεννήσεις; Θα απαιτήσουμε εφεδρικά όργανα;

Σίγουρα οι δυνατές εφαρμογές της γενετικής είναι απεριόριστες. Όπως πολλοί είναι και οι επικριτές όπως για παράδειγμα οι Jeremy Rifkin και ο Tent Hoard που μέσα στο βιβλίο τους «ποιός θα παίξει τον Θεό» αναλύουν τους φόβους τους και τις ανησυχίες τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΜΜΕ και Η/Υ

4.1 Ο ρόλος των ΜΜΕ.

Ο κάθε άνθρωπος δημιουργεί στο μυαλό του ένα νοερό πρότυπο της πρακτικότητας - μια αποθήκη εικόνων. Μερικές από αυτές είναι οπτικές, άλλες ακουστικές, ακόμα και απτές. Οι εικόνες αυτές δεν ξεπηδάνε από το τίποτε. Σχηματίζονται με τρόπους που δεν καταλαβαίνουμε, από μηνύματα ή πληροφορίες που μας έρχονται από το περιβάλλον. Καθώς το περιβάλλον αυτό αλλάζει διαρκώς δεχόμενο τις επιδράσεις της μεταβιομηχανικής εποχής μεταβάλλεται μαζί του και το πλήθος των πληροφοριών.

Πριν από την ανάπτυξη των Μ.Μ.Ε. ένα παιδί της αγροτικής κοινωνίας που μεγάλωσε σ' ένα ανεπαίσθητα μεταβαλλόμενο χωριό, σχημάτιζε το μοντέλο του για την πραγματικότητα από εικόνες που προέρχονταν από ελάχιστες πηγές - τον δάσκαλο, τον παπά, τον αρχηγό και πάνω απ' όλα την οικογένεια. Οι επιλογές του περιορίζονταν ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι οι άνθρωποι, τους οποίους μπορούσε να πάρει σαν πρότυπα, είχαν και οι ίδιοι περιορισμένη πείρα με άλλους ανθρώπους. Κατά συνέπεια οι εικόνες για τον κόσμο που σχημάτιζε το παιδί του χωριού, ήταν εξαιρετικά περιορισμένης κλίμακας. Επιπλέον όμως τα μηνύματα που δεχόταν το παιδί ήταν πληθωρικά από δύο τουλάχιστον αισθήσεις. Την ομιλία, που κατά κανόνα χαρακτηρίζεται από παύσεις και επαναλήψεις και έφθαναν με τη μορφή αλληλένδετων ιδεών που ενισχύονταν από διάφορες πηγές πληροφοριών. Επίσης το παιδί άκουγε τα ίδια "δεν πρέπει" στην εκκλησία και το σχολείο. Και τα δύο ενίσχυαν τα μηνύματα που μεταδίδονταν από την οικογένεια και το κράτος. Υποταγή στην κοινότητα, δυνατές πιέσεις για συμμόρφωση, επιδρούσαν πάνω στο παιδί από τη μέρα της γεννήσεώς του, μειώνοντας ακόμη πιο πολύ τα πλαίσια των παραστάσεων και της συμπεριφοράς του.

Η βιομηχανική επανάσταση πολλαπλασίασε των αριθμό των καναλιών από τα οποία το άτομο αντλούσε την εικόνα του για

την πραγματικότητα. Το παιδί δεν δεχόταν πια εικόνες μόνο από τη φύση ή τους ανθρώπους αλλά και από εφημερίδες, περιοδικά, ραδιόφωνο και αργότερα και από την τηλεόραση. Από την πλευρά τους, εκκλησία, κράτος, σπίτι και σχολείο συνέχιζαν να μιλούν από κοινού, ενισχύοντας το ένα το άλλο. Αλλά τώρα τα ΜΜΕ έγιναν ένα megάφωνο. Και η δύναμή τους χρησιμοποιήθηκε σε τοπική, εθνική, φυλετική και γλωσσική κλίμακα για να τυποποιήσει τις κυρίαρχες εικόνες της βιομηχανικής κοινωνίας. Ορισμένες οπτικές εντυπώσεις, παραδείγματος χάρη, διαδόθηκαν τόσο πλατειά και φυτεύτηκαν στις μνήμες τόσων εκατομμυρίων ανθρώπων, ώστε τελικά μεταβλήθηκαν σε εικόνες, ικανές να δημιουργήσουν μία καθορισμένη συμπεριφορά που χρειαζόταν το βιομηχανικό σύστημα παραγωγής.

Σήμερα η μεταβιομηχανική εποχή μεταβάλλει αποφασιστικά όλη αυτή την κατάσταση. Καθώς η αλλαγή επιταχύνεται στη κοινωνία, υποχρεώνει σε παράλληλη επιτάχυνση μέσα μας. Νέες πληροφορίες μας βομβαρδίζουν και αναγκαζόμαστε να αναθεωρούμε συνεχώς το οπτικό μας «οπλοστάσιο». Παλαιότερες εικόνες βασισμένες στο παρελθόν πρέπει να αντικατασταθούν, γιατί αν δεν γίνει αυτό κινδυνεύουμε να αποκοπούμε σταδιακά από την πραγματικότητα, αδυνατώντας πλέον να ανταποκριθεί στις σημερινές ανάγκες. Αυτή η επιτάχυνση δημιουργίας νέων εικόνων σημαίνει πως οι εικόνες αποκτούν όλο και λιγότερο χρόνο ύπαρξης. Ιδέες, απόψεις, αντιλήψεις που κυριαρχούν αμφισβητούνται, καταρρίπτονται και εξαφανίζονται. Επιστημονικές και ψυχολογικές θεωρίες αντικαθίστανται καθημερινά, ιδεολογίες γκρεμίζονται.

Είναι δύσκολο να κατανοήσουμε αυτή τη μεταβαλλόμενη κατάσταση που ακριβώς αλλάζει αυτή η διαδικασία παραγωγής εικόνων. Και αυτό γιατί η μεταβιομηχανική επανάσταση μεταβάλλει την ίδια τη δομή της πληροφόρησης πάνω στην οποία βασίζονται οι καθημερινές μας πράξεις.

Στη διάρκεια της βιομηχανικής εποχής τα Μ.Μ.Ε. έγιναν όλο και περισσότερο ισχυρά. Σήμερα μια εκπληκτική αλλαγή σημειώνεται. Καθώς η μεταβιομηχανική εποχή εξελίσσεται, τα ΜΜΕ αντί να επεκτείνουν την επίδρασή τους, υποχρεώνονται ξαφνικά να την μοιραστούν, υποχωρώντας ταυτόχρονα και σε πολλά μέτωπα. Οι εφημερίδες προσφέρουν το πρώτο παράδειγμα.

Το αρχαιότερο από τα ΜΜΕ της βιομηχανικής εποχής χάνει τους αναγνώστες του. Για παράδειγμα στις Η.Π.Α. το 1972 η μέση κυκλοφορία των εφημερίδων ήταν 63 εκατομμύρια φύλλα ημερησίως ενώ το 1978 πέφτει στα 62 εκατομμύρια και αυτό δεν ήταν το χειρότερο, πολλές παραδοσιακές εφημερίδες έκλεισαν μη μπορώντας να αντεπεξέλθουν.

Και οι απώλειες αυτές δεν οφείλονται παγκοσμίως απλά και μόνο στην άνοδο της τηλεόρασης. Η κάθε μία από τις καθημερινές μεγάλες εφημερίδες αντιμετωπίζει τον ανταγωνισμό από ένα πλήθος μικρών εβδομαδιαίων, διςεβδομαδιαίων εντύπων μικρής κυκλοφορίας που όμως δεν απευθύνονται στη μητροπολιτική αγορά, αλλά σε συνοικίες ακόμα και γειτονιές. Έτσι έχοντας φτάσει στα όρια του κορεσμού, η καθημερινή εφημερίδα μεγάλης κυκλοφορίας απειλείται πλέον από απομαζικοποιημένα μέσα ενημέρωσης. Το ίδιο ισχύει και με τα περιοδικά, όπου η μέση κυκλοφορία τους και το μερίδιό τους συνεχώς μειώνεται.

Ταυτόχρονα παγκόσμια παρατηρείται μία κατακόρυφη αύξηση χιλιάδων μικρών περιοδικών που στόχευαν σε μικρές, ειδικού ενδιαφέροντος, περιφερειακές ή ακόμη και τοπικές αγορές. Φανατικοί οπαδοί της αεροπλοΐας για παράδειγμα μπορούν να επιλέξουν ανάμεσα σε δεκάδες περιοδικά που εκδίδονται αποκλειστικά σε αυτούς. Οι καταδύτες, οι συνταξιούχοι, οι φωτογράφοι, οι σκιέρ κ.α. έχουν πια τα δικά τους έντυπα. Με τις νέες, ταχύτατες και φτηνές εκτυπωτικές μεθόδους, κάθε οργάνωση, κοινωνική ομάδα, πολιτική ή θρησκευτική έχει σήμερα τη δυνατότητα να τυπώσει το δικό της έντυπο. Γενικά το απομαζικοποιημένο περιοδικό - το μίνι περιοδικό καταλαμβάνει πλέον κυρίαρχη θέση στη μεταβιομηχανική εποχή.

Αλλά η επίδραση της μεταβιομηχανικής εποχής δεν περιορίζεται μόνο στα έντυπα μέσα ενημέρωσης αλλά και σε άλλα όπως το ραδιόφωνο. Ο μέσο ακροατής έχει σήμερα να επιλέξει ανάμεσα σε περισσότερους σταθμούς. Παράλληλα έχει αυξηθεί και η ποικιλία της προσφοράς, καθώς πολλοί σταθμοί απευθύνονται σε ειδικό ακροατήριο. Νέοι σταθμοί απευθύνονται σε μορφωμένους ενήλικες αστούς, άλλοι σε νέους διαφοροποιημένοι στο είδος μουσικής. Παράλληλα νέες μορφές αυτόματης επικοινωνίας επιδρούν καταλυτικά πάνω σε ότι απέμεινε από τα

Μ.Μ.Ε. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, μικροσκοπικά και φτηνά μαγνητόφωνα και κασετόφωνα απλώθηκαν σαν επιδημία μεταξύ των νέων. Παρά τους ισχυρισμούς για το αντίθετο, οι νέοι αφιερώνουν λιγότερο χρόνο για ραδιόφωνο σήμερα. Από 4,8 ώρες το 1967 το 1977 έπεσε στις 2,8 ώρες ημερησίως με φθίνουσα πορεία. Μετά εμφανίστηκαν οι ιδιωτικοί ραδιοσταθμοί. Σε αντίθεση με τους εθνικής κλίμακας ραδιοσταθμούς, που είναι μονόδρομοι, οι ραδιοσταθμοί - Σι μπι επιτρέπουν σε οδηγούς που βρίσκονται σε απόσταση 5 έως 15 χιλιομέτρων να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Μεταξύ του 1959 και 1974 κυκλοφόρησαν μόνο στην Αμερική 1 εκατομμύριο συσκευές Σι-μπι που μείωσαν και αυτά την ακροαματικότητα του ραδιοφώνου. Έρευνες δείχνουν ότι αυτοί που έχουν Σι-μπι μείωσαν κατά 10%-15% τις ώρες που ακούν ραδιόφωνο. Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι διαφοροποιήσεις στην έντυπη ενημέρωση ακολουθούνται από ανάλογα φαινόμενα και στο ραδιόφωνο. Η ραδιοφωνική ενημέρωση απομαζικοποιείται όσο και η έντυπη.

Ωστόσο, μόλις το 1977 τα ΜΜΕ της βιομηχανικής εποχής υπέστησαν την εκπληκτικότερη και σημαντικότερη ήττα τους. Εδώ και μια γενιά το ισχυρότερο και μαζικότερο μέσο είναι η τηλεόραση. Το 1977 το γόητρό της άρχιζε να πλήττεται. Το περιοδικό Τάιμ έγραψε "Διευθυντές τηλεόρασης και διαφημιστές έσκυψαν με αγωνία πάνω στους αριθμούς... δεν μπορούσαν να πιστέψουν αυτό που έβλεπαν... Για πρώτη φορά στην ιστορία, η ακροαματικότητα της τηλεόρασης παρουσίαζε πτώση". Ακόμη και σήμερα η εξηγήσεις είναι διαφορετικές. Άλλοι λένε πως τα σώου είναι αθλιότερα από άλλοτε. Πως υπάρχει μεγάλη δόση ενός είδους και μικρή άλλου. Υποσχέσεις ακούγονται για κάποιο νέο είδος προγραμμάτων. Αλλά η βαθύτερη αλήθεια μόλις τώρα αρχίζει να προβάλλει. Πλησιάζει το τέλος του πανίσχυρου, κεντρικού δικτύου που ελέγχει την παραγωγή εικόνων και ειδώλων. Η ενσύρματη τηλεόραση έχει εισχωρήσει είδη σε εκατομμύρια σπίτια και πιθανότητα θα εξαπλωθεί ακόμη περισσότερο. Κι όπως οι σύγχρονες εκτυπωτικές μηχανές ή τα φωτοτυπικά μηχανήματα, έτσι και η ενσύρματη τηλεόραση απομαζικοποιεί το κοινό, μεταβάλλοντάς τα σε αναρρήματα μίνι - ακροατήρια. Επιπλέον τα ενσύρματα συστήματα μπορούν να σχεδιαστούν για διπλής κατεύθυνσης επικοινωνία, έτσι ώστε οι

συνδρομητές να μην παρακολουθούν μόνο προγράμματα, αλλά να μπορούν να ζητήσουν και διάφορες υπηρεσίες.

Σίγουρα δεν είναι μακριά η εποχή όπου ολόκληρες πόλεις θα είναι συνδεδεμένες με τέτοια δίκτυα που θα επιτρέπουν στους συνδρομητές να ζητάνε όχι μόνο προγράμματα, αλλά και φωτογραφίες, στοιχεία, να κλείνουν θέσεις σε θέατρα, να εξασφαλίζουν διάφορα δημοσιεύματα εφημερίδων ή περιοδικών. Συστήματα κατά της πυρκαϊάς και των διαρρηκτών θα λειτουργούν μέσω του ίδιου κυκλώματος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των όσων αναφέρονται πιο πάνω είναι ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα που γίνεται με το πειραματικό σύστημα Χαϊ-Όβις, που εγκαθιστά ένα μικρόφωνο και μια κάμερα πάνω στη τηλεοπτική συσκευή που έχει στο σπίτι του ο συνδρομητής και του δίνουν τη δυνατότητα να συμμετέχει ενεργά και ζωντανά στην εκπομπή θέτοντας παραδείγματος χάρη ερωτήματα στο καλεσμένο. Το πείραμα αυτό γίνεται στην Ιαπωνία και ενισχύεται αποφασιστικά από την κυβέρνηση. Ανάλογα προγράμματα δοκιμάζονται και στην Αμερική και είναι σίγουρο πως οι προοπτικές είναι τεράστιες. Κι όμως δεν είναι το μόνο πρόβλημα που επειτίνει την κρίση των τηλεοπτικών δικτύων.

Τα βίντεο-παιχνίδια έχουν γίνει πλέον προϊόντα ευρείας κατανάλωσης. Εκατομμύρια άνθρωποι ανακαλύπτουν το πάθος τους για αυτές τις συσκευές. Η εξέλιξη αυτή όσο και αν φαίνεται εξωπραγματική αντιπροσωπεύει μία νέα κοινωνική παιδεία, μια προκαταρκτική εκπαίδευση για τη ζωή μέσα στο καινούριο ηλεκτρονικό περιβάλλον. Τα «βίντεο-παιχνίδια» όχι μόνο απομαζικοποιούν περισσότερο το ακροατήριο και περιορίζουν τον αριθμό των τηλεθεατών που παρακολουθούν τα προγράμματα σε μια δεδομένη στιγμή, αλλά μέσω τέτοιων φαινομενικά αθώων συσκευών εκατομμύρια άνθρωποι μαθαίνουν να παίζουν με τη συσκευή τηλεόρασης, να της μιλάνε και να ενεργούν μέσω αυτής. Με τη διαδικασία αυτή μεταβάλλονται από παθητικούς δέκτες σε πομπούς μηνυμάτων. Χειρίζονται τη συσκευή αντί να την αφήνουν να τους χειρίζεται αυτή.

«Υπηρεσίες πληροφοριών» που τροφοδοτούνται μέσω της τηλεοπτικής συσκευής, λειτουργούν ήδη στη Βρετανία, όπου ο

τηλεθεατής, χάρη σε ένα ειδικό προσαρμοστικό μηχάνημα μπορεί να πατήσει ένα κουμπί και να διαλέξει ανάμεσα σε πολλές υπηρεσίες πληροφορίες εκείνο που θέλει. Εντωμεταξύ διευρύνεται η χρήση των βιντεοκασετών. Αυτό επιτρέπει όχι μόνο τη μαγνητοσκόπηση γεγονότων αλλά θέτει και τη βάση για πωλήσεις κινηματογραφικών κυρίως ταινιών. Και μέσω του βίντεο παράγεται το ίδιο πραγματικό γεγονός, την απομαζικοποίηση του κοινού και συντελείται το ίδιο γεγονός. Διασπάται σε μικρά κομμάτια το μεγάλο τηλεοπτικό κοινό και το κάθε κομμάτι όχι μόνο αυξάνει την ποικιλία αλλά αποδυναμώνει τα μεγάλα δίκτυα.

Όλα αυτά που επιφανειακά εμφανίζονται σαν μια σειρά από σχετικά ανεξάρτητα γεγονότα αποδεικνύονται πως είναι ένα κύμα στενά αλληλένδετων αλλαγών που σημειώνονται σε όλη την κλίμακα των μέσων ενημέρωσης, από τις εφημερίδες και το ραδιόφωνο ως τα περιοδικά και την τηλεόραση. Νέα, απομαζικοποιημένα μέσα ενημέρωσης προβάλλουν, αμφισβητούν τα μαζικά μέσα που κυριάρχησαν σε όλες τις βιομηχανικές κοινωνίες. Έτσι η μεταβιομηχανική εποχή αναδεικνύει μια πραγματικά νέα περίοδο. Δημιουργείται ουσιαστικά μία νέα πληροφοριο-σφαίρα που έχει σημαντικές και καίριες επιδράσεις στη ζωή του ανθρώπου.

Η απομαζικοποίηση των ΜΜΕ απομαζικοποιεί και τη σκέψη μας. Στη διάρκεια της βιομηχανικής εποχής η συνεχής παραγωγή εικόνων από τα ΜΜΕ, τον και αποκαλούμενο κοινό νου. Σήμερα αντί να παίρνουν μεγάλες ομάδες ατόμων τα ίδια μηνύματα, μικρότερες ομάδες λαμβάνουν και εκπέμπουν δικές τους εικόνες η μία στην άλλη. Αυτό εξηγεί γιατί οι γνώμες για κάθε θέμα γίνονται λιγότερο ομοιόμορφες. Βέβαια οι εκπρόσωποι του βιομηχανικού πολιτισμού ενοχλούνται από αυτόν τον καταγιισμό πληροφοριών. Νοσταλγούν τις δεκαετίες του '30 και του '40, δεν καταλαβαίνουν τα ΜΜΕ γιατί η μορφή με την οποία τους παρέχεται η πληροφόρηση τους είναι άγνωστη.

Πέρα από όλα αυτά, η απομαζικοποίηση και του πολιτισμού τελικά, που τα μέσα ενημέρωσης καθρεφτίζουν αλλά και επιτείνουν, συνεπάγεται μια τεράστια αύξηση στην ποσότητα των πληροφοριών που ανταλλάσσουμε μεταξύ μας. Και αυτή η αύξηση εξηγεί γιατί μεταβαλλόμαστε σε μια κοινωνία πληροφοριών.

Γιατί όσο πιο πολύπλοκος είναι ο πολιτισμός τόσο περισσότερες πληροφορίες πρέπει να διακινήθουν μεταξύ των διαφόρων τμημάτων του ώστε να διατηρηθεί ενιαίο το σύνολο, ιδιαίτερα κάτω από το άγχος μιας μεγάλης αλλαγής. Και το ίδιο ισχύει και για τα άτομα. Όσο πιο μαζικοποιημένοι είμαστε, τόσα λιγότερα χρειάζεστε να ξέρουμε ό ένας για τον άλλον για να προβλέψουμε συμπεριφορές. Όσο οι άνθρωποι γύρω μας απομαζικοποιούνται χρειαζόμαστε περισσότερες πληροφορίες για να προβλέψουμε έστω και κατά προσέγγιση, με ποιο τρόπο θα αντιδράσουν απέναντί μας.

Κατά συνέπεια, άνθρωποι και οργανισμοί διψάνε συνεχώς για περισσότερες πληροφορίες και το όλο σύστημα αρχίζει να κατακλύζεται από συνεχώς μεγαλύτερα ρεύματα στοιχείων. Διογκώνοντας τη ποσότητα των πληροφοριών που απαιτούνται για να λειτουργήσει το κοινωνικό σύστημα και αυξάνοντας την ταχύτητα ανταλλαγής τους, η μεταβιομηχανική εποχή θρυμματίζει το πληροφοριακό δίκτυο της βιομηχανικής εποχής και οικοδομεί κάτι το εντελώς νέο στη θέση του.

4.2 Οι Η/Υ και η πραγματικότητά τους.

Πολλοί λαοί πίστευαν -και μερικοί πιστεύουν ακόμη- πως πίσω από την άμεση, φυσική πραγματικότητα κρύβεται ένα ζωντανό περιβάλλον. Σήμερα, καθώς οικοδομείται μια νέα πληροφοριοσφαίρα για τον πολιτισμό της μεταβιομηχανικής εποχής, αποδίδουμε στο «άψυχο» περιβάλλον όχι ζωή, αλλά ευφυΐα. Το κλειδί γι' αυτή την εξελικτική πρόοδο είναι φυσικά το κομπιούτερ. Συνδιασμός ηλεκτρονικής μνήμης με προγράμματα που λένε στη μηχανή πως να χειρίζεται τα συγκεντρωμένα στοιχεία, τα κομπιούτερ αποτελούν ένα επιστημονικά αξιοπερίεργο στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Μεταξύ του 1955 και του 1965 όμως, εποχή που κάνει την πρώτη εμφάνιση η μεταβιομηχανική περίοδο στις ΗΠΑ άρχισαν να καθιερώνονται στον επιχειρηματικό κόσμο. Αρχικά ήταν μονάδες μέτριας απόδοσης που χρησιμοποιούνται βασικά για οικονομικούς υπολογισμούς. Σύντομα μηχανές τεράστιας αποδοτικότητας έκαναν την εμφάνισή τους στα στρατηγεία των επιχειρήσεων και ανέλαβαν μια μεγάλη ποικιλία εργασιών. Από το 1965 έως το

1970 βρισκόμαστε στην εποχή του μεγάλου κεντρικού κομπιούτερ. Τόσο εντυπωσιακοί ήταν αυτοί οι κεντρικοί γίγαντες, ώστε σύντομα μεταβλήθηκαν σε αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνικής μυθολογίας.

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 πάντως η πραγματικότητα ξεπέρασε κάθε φαντασία. Καθώς η κατασκευή οργάνων προόδευε με μεγάλη ταχύτητα, καθώς η αποδοτικότητα μεγάλωνε και η χρησιμότητα διευρυνόταν, άρχισαν να κάνουν παντού την εμφάνισή τους μικρά, φτηνά και πανίσχυρα κομπιούτερ. Η εγκεφαλική δύναμη του κομπιούτερ δεν ήταν πια συγκεντρωμένη σε ένα μόνο σημείο· ήταν κατανεμημένη. Αυτή η διασπορά ευφυίας των κομπιούτερ προχωρεί πια με μεγάλη ταχύτητα. Το 1977 οι δαπάνες για αυτό που ήδη αποκαλείται «διαδικασία διανομής στοιχείων» έφτασε τα 300 εκ.δολάρια στις ΗΠΑ, ενώ πέντε χρόνια μετά το ποσό αυτό θα ανέρθει σε 3 δισ. δολάρια. Μικρές φτηνές μηχανές που δεν χρειάζονται ειδικό χειριστή είναι πια πραγματικότητα και είναι τόσο κοινόχρηστες όσο και οι γραφομηχανές.

Το ορόσημο σε αυτή την εξέλιξη αποτελεί το οικιακό κομπιούτερ. Χρησιμοποιείται ήδη πλέον σε ευρεία κλίμακα προσφέροντας υπηρεσίες όπως ο υπολογισμός του φόρου της οικογένειας, την διατήρηση προσωπικών αρχείων, ατζέντας, αποστολής τηλεγραφημάτων, Fax, ενδοεπικοινωνίας, δημιουργείται έτσι το ευφύες περιβάλλον στο οποίο αναφερθήκαμε στην αρχή. Εκτός από τις εφαρμογές του στις παραγωγικές διαδικασίες και τις επιχειρήσεις, έχουν ήδη ενσωματωθεί από τα αιρ-κοντίνσιον και τα αυτοκίνητα μέχρι τις ραπτομηχανές και τις σκάλες. Στο μέλλον θα ρυθμίζουν, αν δεν το κάνουν ήδη, τα πάντα, ακόμη και αυτά που αφορούν την καθημερινή μας ζωή.

Η λογική των κομπιούτερ επηρεάζει πλέον και τη σκέψη μας, τις σχέσεις των ανθρώπων, την ύπαρξή μας γενικότερα. Μια σειρά από ερωτήματα τίθενται και σε όλα αυτά αποκτά ιδιαίτερη σημασία δίνοντας απαντήσεις και λύσεις η λογική του μέτρου. Πέρα από τους πιο πάνω προβληματισμούς, πρέπει να δεχτούμε ότι αφού μεταβλήθηκε τόσο ριζικά η πληροφοριοσφαίρα είμαστε αναγκασμένοι να μεταβάλλουμε και το νου μας, τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τα προβλήματά μας, τον τρόπο

που συνθέτουμε τις πληροφορίες μας, τον τρόπο που προβλέπουμε τις συνέπειες των πράξεών μας.

Σήμερα εκατομμύρια άνθρωποι έχουν αποκλειστεί από την αγορά εργασίας, επειδή είναι λειτουργικά αμόρφωτοι. Ακόμη και οι απλούστερες εργασίες χρειάζονται ανθρώπους ικανούς με τεχνικές διξιότητες. Φυσικά η μόρφωση είναι κάτι περισσότερο από επαγγελματική ικανότητα. Είναι η είσοδος σε ένα απίθανο κόσμο φαντασίας και απόλαυσης. Ωστόσο σε ένα ευφρές περιβάλλον, όπου μηχανές, συσκευές και ακόμη και τοίχοι είναι προγραμματισμένοι να μιλάνε, η μόρφωση μπορεί να αποδειχθεί λιγότερο οικονομικά αποδοτική από ότι τα τελευταία 300 χρόνια. Για παράδειγμα, υπάλληλοι αεροπορικών εταιριών, χρηματιστηρίων, χειριστές συστημάτων ίσως μπορούν να κάνουν καλύτερα τη δουλειά τους ακούγοντας τις οδηγίες από κάποιο μηχάνημα παρά διαβάζοντας.

Σίγουρα τα παιδιά του μέλλοντος θα είναι πλήρως εξοικειωμένα με αυτή τη πραγματικότητα. Από πολύ μικρά θα χρησιμοποιούν κομπιούτερ με τόση χάρη και φυσικότητα που είναι δύσκολο να φανταστούμε. Ο τρόπος και η μεθολογία που θα αναλύουμε και θα επεξεργαζόμαστε προβλήματα, όπως η οικονομία, η οικολογία, η αστυφυλία δεν θα διαφέρει από το λογικό τρόπο που επεξεργάζονται τα κομπιούτερ το οποιοδήποτε πρόβλημα. Παραδείγματος χάρη πολύπλοκα προβλήματα, με πολλές συνισταμένες που η γνώμη ειδικών από διάφορες επιστήμες έχουν τη δική τους βαρύτητα και σημασία μπορούν να λυθούν και να δοθούν αξιόπιστες απαντήσεις από Η/Υ. Και αυτό γιατί μπορεί να απομνημονεύσει και να συνδυάσει μεγάλους αριθμούς γεννεσιουργών δυνάμεων, να μελετήσει τεράστιες ποσότητες στοιχείων, να μορφοποιήσει και να συνδέσει νοητικά σύνολα.

Στη μεταβιομηχανική πραγματικότητα η ανθρώπινη ευφυία, φαντασία και έμπνευση θα συνεχίσουν να είναι πολύ σημαντικότερες από τη μηχανή. Ωστόσο, πρέπει να περιμένουμε πως οι Η/Υ θα βαθύνουν τη γενική αντίληψή μας για τα αίτια των διαφόρων γεγονότων, θα διευρύνουν τη δυνατότητα κατανόησης των σχέσεων μεταξύ πραγμάτων και καταστάσεων και θα μας βοηθήσουν να συνθέτουμε καταληπτά σύνολα από τα ασύνδετα στοιχεία μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟΝ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

5.1 Γκρεμίζεται το βιομηχανικό πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας.

Όπως σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, έτσι και στον θεσμό της οικογένειας και στις σχέσεις των δύο φύλων, σχεδόν τίποτε δεν θα παραμείνει το ίδιο στην μεταβιομηχανική εποχή.

Καινούριες μορφές οικογένειας ήδη κάνουν την εμφάνισή τους και θα επιβληθούν της μέχρι πρότινος κλασσικής πυρηνικής οικογένειας. Ήδη στις μεγαλουπόλεις των αναπτυγμένων κρατών η αποδέσμευση του παιδιού από την οικογένεια γίνεται εντονότερη, με αποτέλεσμα το ζευγάρι να είναι πιο επιρρεπές και σε άλλες μορφές σχέσεων οικογενειακές και μη.

Η αντίληψη "πρέπει να μένουμε μαζί για τα παιδιά έστω κι αν δεν είμαστε ευτυχισμένοι" περνάει σε δεύτερη μοίρα, εξαλείφεται. Τα νέα ζευγάρια της μεταβιομηχανικής εποχής δεν δίνουν βαρύτητα στα παιδιά. Βλέπουν την γέννηση ενός παιδιού σαν μια μορφή βασάνου, προβλήματος και δεν το θέλουν. Δεν ψάχνουν την ευτυχία στην Πατρότητα ή στην Μητρότητα όπως παλιά, αλλά στις ανοικτές σχέσεις. Πολλά ζευγάρια ζουν χωριστά -όχι χωρισμένα- χωρίς να μειώνει αυτή η κατάσταση την σχέση τους, όπως επίσης δεν δεσμεύει κανέναν αυτή η σχέση. Ταμπού δεν υπάρχουν και κάθε μορφή οικογενειακής ή μη σχέσης είναι αποδεκτή και φυσιολογική για τους νέους του Γ' κύματος.

Αυτή η πλούσια ποικιλία οικογενειακών μορφών δεν θα υπάρξει χωρίς πόνο και αγωνία. Γιατί η όποια αλλαγή στην κοινωνική ζωή μας, επιβάλλει και αλλαγή των ρόλων με τους οποίους ζούμε. Η οικογένεια της βιομηχανικής εποχής καθόρισε τους ρόλους του "οικογενειάρχη" και του παιδιού. Καθώς όμως η πυρηνική οικογένεια βρίσκεται σε κρίση, οι ρόλοι που συνδέθηκαν μ'αυτή αρχίζουν να κλονίζονται και να καταρρέουν.

Από την εξάπλωση του φεμινισμού σε πολλές χώρες, άρχισε μια πάλη για επαναπροσδιορισμό των ρόλων αντρών και γυναικών, ώστε να συμβαδίζουν με τις ανάγκες της μεταβιομηχανικής εποχής, με τις ανάγκες της μεταπυρηνικής οικογένειας.

Οι επιθυμίες και η συμπεριφορά των δύο φύλων άλλαξαν σε σχέση με την εργασία, τα νομικά και οικονομικά δικαιώματα, τις ευθύνες του σπιτιού κι ακόμη την σεξουαλική πρωτοβουλία. Παλιά η γυναίκα ήταν συμβιβασμένη και είχε αποδεχτεί τους κανόνες που είχε φτιάξει ο άντρας. Τώρα ο άντρας πρέπει να αρκείται στις γυναίκες που παραβιάζουν τους κανόνες.

Οι παλιοί ρόλοι αμφισβητούνται μέσα από την μάχη για τις αμβλώσεις, αφού οι γυναίκες επιμένουν πως μόνο αυτές -και όχι οι πολιτικοί, οι ιερείς ή οι σύζυγοι- έχουν το δικαίωμα να ελέγχουν το σώμα τους.

Οι σεξουαλικοί ρόλοι μπερδεύονται ακόμα περισσότερο, καθώς οι ομοφυλόφιλοι απαιτούν και κατά κάποιο τρόπο κερδίζουν δικαιώματα.

5.2 Πρόταση για ένα ανώδυνο πέρασμα στο μέλλον.

Όπως σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, έτσι και στον θεσμό Πίσω απ' όλη αυτή την σύγχυση και την αναταραχή, ένα νέο οικογενειακό σύστημα δημιουργείται, βασισμένο σε μια ποικιλία οικογενειακών μορφών και πιο ποικίλων ατομικών ρόλων. Αυτή η απομαζικοποίηση της οικογένειας ανοίγει πολλές νέες προσωπικές προοπτικές. Ο καινούριος πολιτισμός δεν εντάσσει με το ζόρι τους πάντες σε μία και μόνο μορφή οικογένειας. Γι' αυτό τον λόγο το δημιουργούμενο οικογενειακό σύστημα θα απελευθερώσει τον καθένα μας ώστε να επιλέξει το δικό του πρότυπο, να διαλέξει ή να δημιουργήσει ένα στυλ οικογένειας που του ταιριάζει.

Αλλά πριν υπάρξει αυτή η δυνατότητα επιλογής, πρέπει να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα αυτή της μεταβολής. Για να το καταφέρουμε αυτό θα χρειαστούμε άμεσες αλλαγές σε πολλά επίπεδα όπως π.χ. στην ηθική.

Στον τομέα των αξιών, πρέπει να αρχίσουμε να αποβάλλουμε την ενοχή και τις τύψεις που συνοδεύουν την διάλυση και

ανασύνθεση των οικογενειών. Αντί να ενισχύουν το αδικαιολόγητο αίσθημα ενοχής, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η εκκλησία, τα δικαστήρια και οι πολιτικοί, θα έπρεπε να αγωνίζονται για τον περιορισμό του.

Η απόφαση να ζήσει κάποιος έξω από το κλισέ της πυρηνικής οικογένειας θα έπρεπε να λαμβάνεται ευκολότερα.

Ένα βασικό πρόβλημα για την ευκολότερη μετάβαση στην μεταπυρηνική οικογένεια είναι ότι οι ηθικές αξίες αλλάζουν με πιο αργό ρυθμό απ' ό,τι η κοινωνική πραγματικότητα. Μεγαλωμένοι κάτω από τις συνθήκες της πυρηνικής οικογένειας, έχοντας διδαχτεί πως ένα είδος οικογένειας είναι το φυσιολογικό και τ' άλλα είναι ανήθικα, ένας τεράστιος αριθμός ανθρώπων αδυνατεί να δεχτεί την νέα ποικιλία οικογενειακών μορφών. Κι αυτό δεν θα αλλάξει όσο οι νόμοι, τα σχολεία, οι απόψεις των διαμορφωτών της κοινής γνώμης στηρίζονται στις αρχές της πυρηνικής οικογένειας.

Αλλά είτε ανώδυνα, είτε επώδυνα, ένα νέο οικογενειακό σύστημα προβάλλει για να αντικαταστήσει εκείνο που χαρακτήριζε τις κοινωνίες της βιομηχανικής εποχής. Το νέο αυτό σύστημα θα είναι από τους βασικούς θεσμούς και αποτελεί μέρος της κοινωνικής δημιουργίας με την οποία η γενιά μας προσαρμόζεται αλλά και οικοδομεί ένα νέο πολιτισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

6.1 Η εργασία στην μεταβιομηχανική εποχή και η σχέση της με την παραγωγή και την κοινωνία.

Είναι αποδεδειγμένο πια και αποδεκτό ότι το ποσοστό των βιομηχανικών εργατών ελλατώνεται προοδευτικά στις προηγμένες χώρες. Παράδειγμα είναι τα στοιχεία που μας δείχνουν ότι στις ΗΠΑ μόνο το 9% των εργατών παράγουν αγαθά. Το υπόλοιπο 91% το αποτελούν εργάτες που παρέχουν υπηρεσίες ή επεξεργάζονται σύμβολα. Όλα αυτά μας δείχνουν ότι οι οικονομίες των προηγμένων λαών οδηγούνται σε βιομηχανική συρρίκνωση. Και από την άλλη σε αντίθεση οι παραδοσιακές βιομηχανίες αυξάνονται συνέχεια από τις πλούσιες χώρες στις φτωχές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι πρώτες δεν εξακολουθούν να παράγουν βασικά αγαθά. Μόνο που χρειάζονται λιγότερο εργατικό προσωπικό. Ωστόσο πλέον οι προοδευμένες χώρες δεν επιδιώκουν τη μαζική παραγωγή προϊόντων ομοιόμορφων και τυποποιημένων αλλά την παραγωγή προϊόντων υψηλής δεξιοτεχνίας και υψηλού ερευνητικού κόστους π.χ. κουμπιούτερ, αεροσκάφη.

Μια από τις αλλαγές στον τρόπο παραγωγής, όπως αναφέραμε είναι και η αλλαγή από τη μαζική στη μικρή αριθμητική παραγωγή. Αρκετές βιομηχανικές μονάδες έχουν υιοθετήσει αυτό το τρόπο παραγωγής, αλλά υπάρχουν ορισμένες που έχουν προχωρήσει περισσότερο, προς την απόλυτα προσωπική παραγωγή, με την βοήθεια αυτορυθμιζόμενων μηχανημάτων τα οποία παράγουν χωρίς διακοπή κάθε φορά και διαφορετικό είδος. Παράλληλα με τη χρήση όλο και πιο εξελιγμένων εργαλείων ή computers η παραγωγή απλουστεύεται με την έννοια ότι για παράδειγμα χρειάζονται λιγότερα εξαρτήματα για μια TV της ίδιας εταιρίας πριν 10 χρόνια, και με καλύτερο αποτέλεσμα. Με λίγα λόγια θα μπορούσαμε να πούμε ότι οδηγούμαστε με ταχύ ρυθμό από την παραδοσιακή μαζική

παραγωγή, στην παραγωγή εντελώς εξοατομικευμένων προϊόντων κατασκευασμένων με επαναστατικές διαδικασίες και υπό τον συνεχώς αμεσότερο έλεγχο των καταναλωτών.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια αλλαγής της παραγωγής άλλαξε και ο τρόπος εργασίας. Εάν πριν από μερικά χρόνια ή μάλλον αιώνες κανείς υποστήριζε ότι θα παρατούσαν τις φυτείες τους και τα χωράφια τους για να δουλέψουν στα εργοστάσια, σίγουρα δεν θα τον έπαιρναν στα σοβαρά. Με τη συγκρότηση της βιομηχανικής κοινωνίας επετεύχθει συρρίκνωση στις γεωργικές δουλειές με την άνθηση της βιομηχανικής εργασίας, έτσι και η μεταβιομηχανική εποχή που δεν απαιτεί το 100% της εργατικής δύναμης στο χώρο δουλειάς βοηθά στο να μεταφερθούν βασικές απασχολήσεις στο σπίτι στα πλαίσια της αποκεντρωμένης παραγωγικής διαδικασίας. Και στο βαθμό που αυτή η αλλαγή στο χώρο δουλειάς ενδυναμώνει την οικογενειακή ζωή θα επιφέρει νέες πολιτικές, πολιτιστικές και θρησκευτικές αντιλήψεις δημιουργώντας νέου τύπου εργαζομένων, εργοδοτών, συνδικαλιστών. Η βασική αυτή επανάσταση, η εργασία στο σπίτι, που φέρνει η μεταβιομηχανική επανάσταση έφερε μαζί της και κάτι άλλο, το ηλεκτρονικό σπίτι.

Στην περίπτωση της καθιέρωσης του ηλεκτρονικού σπιτιού, θα σημειωνόταν στην κοινωνία μια σειρά μεταβολών τεράστιας σημασίας.

Η εργασία στο σπίτι ενός σημαντικού μέρους πληθυσμού θα σήμαινε κοινοτική σταθερότητα -ένας στόχος που σήμερα φαίνεται έξω από τις δυνατότητές μας σε πολλές περιοχές. Αν οι υπάλληλοι μπορούν να κάνουν ένα μέρος ή όλη τη δουλειά τους στο σπίτι, δεν θα είναι αναγκασμένοι να μετακινούνται κάθε φορά που αλλάζουν δουλειά, όπως πολλοί είναι αναγκασμένοι να κάνουν σήμερα. Απλά θα συνδέονται με έναν διαφορετικό κομπιούτερ. Κάτι τέτοιο σημαίνει μικρότερη αναγκαστική μετακίνηση, λιγότερο άγχος για το άτομο, λιγότερες περιοδικές ανθρώπινες σχέσεις και μεγαλύτερη συμμετοχή στην κοινοτική ζωή. Με τη μονιμότητα που εξασφαλίζει το ηλεκτρονικό σπίτι θα μπορούσε να βοηθήσει να αποκατασταθεί μια αίσθηση κοινοτικής ιδιοκτησίας. Ακόμα η μεταφορά εργασίας στο σπίτι δεν θα μείωνε μόνο τις ενεργειακές ανάγκες, αλλά θα οδηγούσε και σε ενεργειακή αποκέντρωση. Αντί να απαιτούνται τεράστιες ποσότητες ενέργειας σε μερικά κτίρια ή εγκαταστάσεις

βιομηχανιών το ηλεκτρικό σπίτι θα διευρύνει τις ενεργειακές απαιτήσεις και θα γίνει εύκολο έτσι να χρησιμοποιηθεί η ηλιακή ενέργεια, ο άνεμος και άλλες ενεργειακές εναλλακτικές τεχνολογίες. Αυτό θα σήμαινε μείωση της μόλυνσης του περιβάλλοντος για δύο λόγους, την αλλαγή προς ανανεώσιμες πηγές ενέργειας πρώτον, και δεύτερο η μικρότερη αποδέσμευση μολυντικών στοιχείων που φορτίζουν το περιβάλλον σε μερικές κρίσιμες περιοχές.

Στον οικονομικό τομέα μερικές επιχειρήσεις θα συρρικνώνονταν σε ένα τέτοιο σύστημα και άλλες θα ευημερούσαν και θα αναπτύσσονταν. Είναι σαφές ότι βιομηχανίες ηλεκτρονικών, κομπιούτερ και επικοινωνιών θα γνώριζαν άνθηση. Αντίθετα εταιρίες πετρελαίου, αυτοκινήτων κ.α. θα πλήττονταν. Μια νέα κατηγορία καταστημάτων κομπιούτερ μικρής εμβέλειας και παροχής πληροφοριών θα έκαναν την εμφάνισή τους· αντίθετα η ταχυδρομική υπηρεσία για παράδειγμα θα συρρικνωνόταν. Οι χοντρέμποροι θα χρεωκοπούσαν· οι περισσότερες επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών θα έβγαιναν κερδισμένες.

Η εργασία στο σπίτι προσφέρει αναμφισβήτητα μια εμβάνυση των συναισθηματικών σχέσεων τόσο στο σπίτι όσο και στη γειτονιά. Αντί για ένα κόσμο καθαρά αντιπροσωπευτικών σχέσεων, με μια ηλεκτρονική οθόνη να παρεμβάλλεται ανάμεσα στο άτομο και την ανθρωπότητα, μπορεί κανείς να περιμένει έναν κόσμο διαχωρισμένο ανάμεσα σε δύο ανθρώπινες σχέσεις - τον έναν αληθινό και τον άλλον αντιπροσωπευτικό - με διαφορετικούς ρόλους και κανόνες για το καθένα. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως θα πειραματιστούμε με διαφορετικά και αμφίβολης αποδοτικότητας μέτρα.

Δεν μπορούμε να υποθέσουμε με απόλυτη βεβαιότητα αν η ύπαρξη του ηλεκτρονικού σπιτιού είναι το καθοριστικό γνώρισμα του μέλλοντος. Αν παραδεχτούμε όμως ότι το 10-20% της εργατικής δύναμης, όπως καθορίζεται σήμερα, πρόκειται να κάνει την ιστορική αυτή μεταφορά τα επόμενα 10-20 χρόνια, όλη η οικονομία μας, οι αξίες μας, ακόμη και η πολιτική μας θα αλλάξουν σε τέτοιο σημείο που δεν μπορούμε να φανταστούμε.

Μετά από όλα αυτά είναι δυνατό να δούμε σε συνάρτηση μεταξύ τους μέρος από τις αλλαγές της μεταβιομηχανικής εποχής

που εξετάσαμε μεμονωμένα. Βλέπουμε έτσι μια μεταβολή του ενεργειακού μας συστήματος και της ενεργειακής μας βάσης σε μια νέα τεχνολογία. Αυτό παρατηρείται την ίδια εποχή που απομαζικοποιούνται τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και οικοδομούμε το λεγόμενο ευφυές περιβάλλον που στηρίζεται στο κομπιούτερ, προκαλώντας μια επανάσταση στη πληροφοριοσφαίρα. Με την σειρά τους, τα δύο γιγαντιαία αυτά ρεύματα συγκρούονται, αλλάζοντας τη φύση της εργασίας από το εργοστάσιο και το γραφείο, σε μια διαδικασία μεταφοράς στο σπίτι. Τέτοιες μαζικές ιστορικές αλλαγές και μόνο, θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τον ισχυρισμό ότι βρισκόμαστε στα προθυρα ενός νέου πολιτισμού. Αλλά ταυτόχρονα μεταβάλλουν τη δομή της κοινωνικής μας ζωής, από τους οικογενειακούς μας δεσμούς και τις φιλίες έως τα σχολεία και τις οργανώσεις μας.

6.2 Οι υπηρεσίες κυριαρχούν στην οικονομία της μετα-βιομηχανικής εποχής.

Η οικονομία στην μεταβιομηχανική εποχή (όπου είναι εφικτή) στηρίζεται πλέον στις υπηρεσίες και όχι στην βιομηχανία. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας 1970-1980 η διάρθρωση της οικονομίας υπέστη ριζική μεταβολή. Ενώ το 1970 ο δευτερογενής τομέας (βιομηχανία) κυριαρχούσε με ποσοστό 42% της συνολικής προστιθέμενης αξίας, το 1986 οι υπηρεσίες εμπορικού χαρακτήρα βρέθηκαν στην πρώτη θέση με ποσοστό 45%.

Ο τριτογενής τομέας, ο οποίος περιλαμβάνει τις υπηρεσίες εμπορικού (Εμπόριο, ασφάλειες, τράπεζες, μεταφορές, επικοινωνίες, ξενοδοχεία) και μη χαρακτήρα (διοίκηση), γνωρίζει ραγδαία ανάπτυξη. Το 1986, ο τριτογενής τομέας αντιπροσώπευε το 59,5% του ΑΕΠ, ο δευτερογενής το 37% και ο πρωτογενής το 3,5% (Βλέπε Παράρτ., Πίνακα 1).

Όπως βλέπουμε η ανάπτυξη των υπηρεσιών στην ευρωπαϊκή κοινότητα είναι ισχυρή (+62% την περίοδο 1970-1985). Όμως και στις άλλες ανεπτυγμένες χώρες η διεργασία της μετάβασης στην μεταβιομηχανική εποχή γίνεται ορατή. Στην Ιαπωνία η ανάπτυξη την ίδια περίοδο είναι ακόμα μεγαλύτερη (+109%) ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες, η αύξηση είναι της τάξης του 60%.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα υπολογίζεται σαν ένα κράτος και οι δείκτες της βασίζονται σε μέσους όρους.

Από την άποψη της απασχόλησης, ο τομέας των υπηρεσιών είναι ο μόνος στον οποίο από το 1970 και μετά, ο όγκος της απασχόλησης αυξάνει (+31% για την περίοδο 1970-1986 στην Ευρωπαϊκή κοινότητα). Αντίθετα στην γεωργία και την βιομηχανία η απασχόληση μειώθηκε κατά 40% και 22% αντίστοιχα (Βλέπε Παράρτ., Πίνακα 2).

Η τάση τον τομέα των υπηρεσιών να καταλαμβάνει ένα ολοένα και μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής δραστηριότητας, ονομάζεται "τριτογενοποίηση της οικονομίας". Οι οικονομολόγοι παρουσιάζουν το φαινόμενο αυτό ως προάγγελο μιας μεταβιομηχανικής οικονομίας, στην οποία σύμφωνα με ορισμένους, η ποιότητα της εργασίας θα υποβαθμιστεί, αντίθετα σύμφωνα με άλλους η ποιότητα της εργασίας θα βελτιωθεί.

Η σημαντική αύξηση της απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών αποτελεί το χαρακτηριστικό στοιχείο της οικονομικής εξέλιξης των ανεπτυγμένων χωρών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με βάση όλα τα προαναγραφόμενα, είναι εύκολο να συμπεράνει κανείς ότι οι αλλαγές που έχουν αρχίσει, συνεχίζονται και θα συνεχιστούν στο μέλλον, είναι ριζικές.

Η μετάβαση στην μεταβιομηχανική εποχή δεν θα γίνει ανώδυνα, αλλά ούτε μπορεί να εμποδιστεί. Ο δρόμος που έχει ανοιχθεί στις ανεπτυγμένες χώρες και ανταγκαστικά θα ανοιχθεί και στις αναπτυσσόμενες, είναι χωρίς γυρισμό, είναι αναπόφευκτος.

Οι πραγματικές συνέπειες αυτών των αλλαγών θα εκτιμηθούν ιστορικά με καθαρό μυαλό και αντικειμενικότητα. Ποτέ κανένας δεν μπόρεσε να κρίνει - παρά μόνο να καταγράψει - οποιαδήποτε αλλαγή όταν είναι μέρος αυτής, όταν η αφορμή, η αιτία αλλά και το αποτέλεσμα καταλήγουν και στον ίδιο.

Το σίγουρο είναι ότι όταν η μεταβιομηχανική εποχή επικρατήσει πλήρως, όταν πέσουν και τα τελευταία οχυρά της βιομηχανικής εποχής, σχεδόν τίποτα δεν θα είναι το ίδιο όπως πριν. Όλα θ' αλλάξουν. Από τον τρόπο σκέψης του ανθρώπου, το στυλ της εξουσίας και από ποιούς θα ασκείται, την οικονομική ζωή, τις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, έως την κουλτούρα και τον πολιτισμό.

Ανακεφαλαιώνοντας και καταγράφοντας τις σημαντικότερες αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στην περίοδο της μετάβασης από την βιομηχανική στην μεταβιομηχανική εποχή μπορεί κανείς να παρατηρήσει τα εξής:

- α) Η σημαντική αύξηση της απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών αποτελεί το χαρακτηριστικό στοιχείο της οικονομικής εξέλιξης των ανεπτυγμένων χωρών.
- β) Ο τρόπος και ο τόπος εργασίας. Η τάση της εργασίας στο σπίτι διαμορφώνει εντελώς καινούρια δεδομένα στις συνθήκες εργασίας, αφού η εργασία θα γίνεται στο σπίτι μέσω του Η/Υ που θα γίνει ο απαραίτητος σύντροφος του κάθε ανθρώπου.
- γ) Αυτομάτως τα προηγουμένως αναγραφόμενα, επηρεάζουν άμεσα και τις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

Η έντονη κοινωνικότητα προϊόν και της συλλογικής εργασίας στην βιομηχανική εποχή, τείνει να αντικατασταθεί από μια αποξένωση σωματική και ψυχική. Ο καθένας δεν θα 'χει πολλές φορές την ευκαιρία να γνωρίσει καινούριους ανθρώπους προσωπικά. Όλη η επικοινωνία - επαγγελματική και προσωπική - θα γίνεται μέσω του Η/Υ.

Οι οικογενειακές σχέσεις θα βασίζονται περισσότερο στα κοινά εργασιακά ενδιαφέροντα παρά στην αγάπη. Η συνοχή της κλασικής βιομηχανικής οικογένειας χάνεται και την θέση της παίρνει μια ανεξέλεγκτη ελευθερία επιλογής συντρόφου και είδος οικογένειας.

Αυτά είναι τρία από τα πιο βασικά πεδία στα οποία οι αλλαγές είναι εμφανείς. Υπάρχουν εκατοντάδες, χιλιάδες άλλοι τομείς της ζωής μας που η μετάβαση στην μεταβιομηχανική εποχή, έχει υποβάλλει ριζοσπαστικές μεταβολές.

Με μια πιο προσεκτική παρατήρηση, εύκολα θα διαπιστώσει κανείς ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της βιομηχανικής εποχής αλλοιώνονται, εξαλείφονται ή στην καλύτερη περίπτωση προσαρμόζονται στις ανάγκες του νέου πολιτισμού, που διαμορφώνεται. Όσο προχωράει η πορεία στην μεταβιομηχανική εποχή, τόσο τα πλαίσια του βιομηχανικού πολιτισμού καταρρέουν.

Οι μεταρρυθμίσεις είναι ραγδαίες. Ποτέ και σε καμία φάση της ιστορίας του ανθρώπου, μια επανάσταση δεν έγινε τόσο γρήγορα. Η αγροτική και η βιομηχανική επανάσταση χρειάστηκαν δεκάδες, εκατοντάδες χρόνια να επικρατήσουν. Αντίθετα η μεταβιομηχανική επανάσταση χρειάστηκε μόνο λίγα χρόνια. Ίσως γι' αυτό να είναι τόσο συγκλονιστική μα ταυτόχρονα και τόσο ανεπαίσθητη σ' εμάς που την ζούμε και παίρνουμε μέρος σ' αυτήν.

Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, αντί για μια υποκειμενική διαπίστωση, κρίση, αξιολόγηση, θα γράψω μια προσωπική ευχή και προσδοκία:

Η επικράτηση της μεταβιομηχανικής εποχής να σημάνει την αρχή μιας πραγματικά νέας ειρηνικής, αρμονικής, ευτυχισμένης και καθ' όλα διαφορετικής από την προηγούμενη πορεία της ανθρωπότητας. Οι κοσμογονικές αλλαγές, να ανοίξουν

καινούριες λεοφόρους αναζήτησης στον άνθρωπο με γνώμονα πάντα το κοινό καλό.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Απασχόληση στον τομέα των εμπορικών υπηρεσιών (1986)		
Χώρα	Συνολική απασχόληση (X 1000)	% της συνολικής απασχόλησης
B	1723	46.6
DK	905	35.0
D	9110	35,4
GR	1737	46,0
E	4587	41,7
F	8008	37,4
I	9392	40,9
L	79	49,1
NL	2318	49,6
P	939	24,8
UK	11325	46,3
EUR	47449	40,7
USA	64983	55,6
Ιαπωνία	27954	45,6

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Συνολική απασχόληση ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας - 1987							
		EUR 12		USA		Ιαπωνία	
		x 1000	του συνόλου	x 1000	του συνόλου	x 1000	του συνόλου
Γεωργία	1975	13942	11.2	3507	4.0	6610	12.6
	1987	9886	7.8	3400	3.0	4890	8.3
Βιομηχανία	1975	48395	38.8	26288	29.9	18730	35.9
	1987	40630	32.1	30475	26.7	19970	33.8
Υπηρεσίες	1975	62453	50.0	58229	66.1	26890	51.5
	1987	75905	60.0	80302	70.3	34250	57.9
Σύνολο	1975	124791	100.0	88026	100.0	52230	100.0
	1987	126421	100.0	114117	100.0	59110	100.0

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Tofler Alvin : "Το Γ' Κύμα", Εκδόσεις: Κάκτος, Αθήνα 1982.

Φίλιας Βασίλης : "Κοινωνικά συστήματα στον 20ο αιώνα",
Εκδόσεις: Gutenberg, Αθήνα 1988.

Κασιμάτη Κ. : "Τάσεις κινητικότητας εργασίας στην Ελληνική
βιομηχανία", Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα
1980.

Η Ευρώπη με αριθμούς, Έκδοση Ευρωπαϊκής Ένωσης, 1989.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 4

- 1.1 Αγροτική - προβιομηχανική εποχή..... 4
1.2 Από την αγροτική στη βιομηχανική επανάσταση. Επιπτώσεις και διαφοροποιήσεις..... 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ 10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΔΙΑΔΟΧΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ 21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΜΜΕ ΚΑΙ Η/Υ 27

- 4.1 Ο ρόλος των ΜΜΕ..... 27
4.2 Οι Η/Υ και η πραγματικότητά τους..... 33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟΝ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ 36

- 5.1 Γκρεμίζεται το βιομηχανικό πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας..... 36
5.2 Πρόταση για ένα ανώδυνο πέρασμα στο μέλλον..... 37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ 39

- 6.1 Η εργασία στην μεταβιομηχανική εποχή και η σχέση της με την παραγωγή και την κοινωνία..... 39
6.2 Οι υπηρεσίες κυριαρχούν στην οικονομία της μετα-βιομηχανικής εποχής..... 42

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 44

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	47
ΠΙΝΑΚΑΣ 1	47
ΠΙΝΑΚΑΣ 2	48
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	49